

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

**ATHENS UNIVERSITY
OF ECONOMICS
AND BUSINESS**

Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών

Πτυχιακή Εργασία

**«Οι επισιτιστικές κρίσεις και το διεθνές σύστημα
παραγωγής και διανομής τροφίμων»**

Ονοματεπώνυμο: Σταμάτης Στασινός

Αριθμός Μητρώου: 4190130

Επιβλέπων Καθηγητής: Σπυρίδων Μπλαβούκος

Περιεχόμενα

Περίληψη:	3
1. Εισαγωγή:	5
2. Η κρίση του 1972:	6
2.1 Ο τρόπος οικοδόμησης του διεθνούς συστήματος διανομής τροφίμων:	6
2.2 Τα αίτια της κρίσης:	8
2.3 Το τέλος της κρίσης:	10
2.4 Προς την οικοδόμηση ενός νέου συστήματος:	11
3. Η κρίση του 2007:	13
3.1 Η εξέλιξη του παγκοσμίου συστήματος διανομής τροφίμων:	13
3.2 Τα αίτια της κρίσης:	15
3.2.1 Βιοκαύσιμα:	15
3.2.2 Κερδοσκοπικές επιθέσεις:	16
3.2.3 Υποτίμηση του δολαρίου:	17
3.3 Το τέλος της κρίσης:	19
4. Η κρίση του 2022:	20
4.1 Από το 2008 μέχρι τον πόλεμο στην Ουκρανία:	20
4.2 Η περίοδος της πανδημίας Covid-19:	22
4.3 Ο πόλεμος στην Ουκρανία:	23
4.4 Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης:	24
5. Σύγκριση των κρίσεων και η εξέλιξη του διεθνούς συστήματος:	27
5.1 Σύγκριση των κρίσεων:	27
5.2 Η εξέλιξη του διεθνούς συστήματος παραγωγής & διανομής τροφίμων 1945-2023:	29
6. Συμπεράσματα:	31
Βιβλιογραφία:	33

Κατάλογος Διαγραμμάτων και Εικόνων

Κεφάλαιο 2

Διάγραμμα 1: Τιμή εγχώριων παραγωγών vs τιμή εισαγωγών σε πέσος ανά τόνο.....	7
Διάγραμμα 2: Μεταβολή της κατανάλωσης στη Κολομβία.....	7
Διάγραμμα 3: Κορυφαίοι εξαγωγείς σιτηρών (1950-1974).....	8
Διάγραμμα 4: Εξέλιξη της τιμής των σιτηρών ανά μόδι (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1973).....	9
Διάγραμμα 5: Πληθωρισμός τροφίμων στις ΗΠΑ 1969-1976.....	10
Διάγραμμα 6: Εξέλιξη του παγκόσμιου δείκτη τιμών σιτηρών&αραβοσίτου 1969-1976.....	10
Διάγραμμα 7: Παραγωγή σιτηρών σε τόνους 1961-2021.....	12
Διάγραμμα 8: Εισαγωγές σιτηρών ανά κάτοικο 1961-2020.....	12

Κεφάλαιο 3

Διάγραμμα 9: Εξαγωγείς σιτηρών 1970-2000.....	13
Διάγραμμα 10: Εμπορικό ισοζύγιο χωρών μέσου και χαμηλού εισοδήματος της Υποσαχάριας Αφρικής.....	14
Διάγραμμα 11: Τιμές σόγιας, αραβοσίτου και σίτου 2000-2010.....	15
Διάγραμμα 12: Εξέλιξη τιμών σιτάρι, αραβόσιτος, σόγια & πετρέλαιο 2000-2016.....	16
Διάγραμμα 13: Παγκόσμιες εισαγωγές αραβοσίτου 1998-2010.....	18
Διάγραμμα 14: Εξέλιξη τιμών αραβοσίτου 1999-2010.....	18
Διάγραμμα 15: Κατανομή των παγκοσμίων εισαγωγών αραβοσίτου 1999-2010.....	18
Διάγραμμα 16: Διαχρονική εξέλιξη τιμών αραβοσίτου και σίτου	19

Κεφάλαιο 4

Διάγραμμα 17: παγκόσμιος εξαγωγείς σιτηρών 2005-2020.....	20
Εικόνα 1: Wheat import dependency, top net importers (2021).....	21
Διάγραμμα 18: Εξαγωγές αγροτικών προϊόντων ΕΕ 2020.....	22
Διάγραμμα 19: Ποσοστιαία μεταβολή Food Price Index 2018-2021.....	23
Διάγραμμα 20: Food Price Index (Απρίλιος-Δεκέμβριος 2022).....	25
Διάγραμμα 21: Αξία εξαγωγών τροφίμων της ΕΕ 2013-2023.....	25

Περίληψη

Έπειτα από Β' Παγκόσμιο πόλεμο ο πλανήτης κλήθηκε να αντιμετωπίσει 3 μεγάλες επισιτιστικές κρίσεις, του 1972, του 2007 και του 2023. Μπορεί κάθε διαταραχή να έχει διαφορετική αφετηρία, οι επιπτώσεις όμως είναι οι ίδιες και πάντα έρχονται αντιμέτωπες με τις συνέπειες οι πιο ευάλωτες κοινωνίες του πλανήτη. Από το 1945 μέχρι και στις μέρες μας διεξάγεται συνεχώς μία διαμάχη για το εάν τα τρόφιμα πρέπει να χρησιμοποιούνται σαν εμπορεύματα ή σαν πολιτικό “εργαλείο” μιας και είναι απαραίτητα για την επιβίωση του πληθυσμού. Οι ΗΠΑ κατά την διάρκεια του ψυχρού πολέμου τα χρησιμοποίησαν για να ικανοποιήσουν τις διπλωματικές τους επιδιώξεις. Στην ουσία το πρόβλημα δημιουργείται τότε.

Η κρίση του 1972 συντελείται εξαιτίας ακριβώς αυτού του γεγονότος. Οι άσχημες καιρικές συνθήκες οδηγούν σε μείωση της παραγωγής στις χώρες εξαγωγούς πλην των ΗΠΑ. Τότε η Σοβιετική Ένωση αναγκάζεται να ζητήσει τη συνδρομή τους προκειμένου να “καλύψει” τις επισιτιστικές της ανάγκες. Το Κογκρέσο εκτιμά ότι πρόκειται για μία μεγάλη ευκαιρία να επιβληθεί στην ΕΣΣΔ με όρους ήπιας ισχύος και αποφασίζει να επιτρέψει τις εξαγωγές προς τις χώρες του “Υπαρκτού Σοσιαλισμού”. Η συγκεκριμένη απόφαση που συνδυάστηκε από μια σειρά λανθασμένων ενεργειών είχε τραγικές συνέπειες τόσο για την εγχώρια οικονομία όσο και για την παγκόσμια επισιτιστική ασφάλεια. Γι' αυτό τον λόγο από το 1974 οι ΗΠΑ εκκινούν μία μακρά διαδικασία αλλαγής του παγκοσμίου συστήματος διανομής τροφίμων με σκοπό να διαμορφώσουν μία εμπορική πολυμέρεια, με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να εκμεταλλεύεται αυτή την ευκαιρία.

Μετά από το 1976 κυριαρχεί η αντίληψη ότι τα γεωργικά προϊόντα είναι εμπορεύματα και για αυτό εντάσσονται σε ένα γενικότερο σχεδιασμό των διεθνών οργανισμών (Παγκόσμιας Τράπεζας και ΔΝΤ) για την απελευθέρωση της αγοράς τους υποσκάπτοντας με αυτό τον τρόπο την επισιτιστική ασφάλεια. Μέχρι το 2006 δεν υπήρχαν προβλήματα ενώ οι τιμές των βασικών τροφίμων από το 1995 παρουσίαζαν διαρκή μείωση. Έπειτα, μία ξαφνική άνοδος των τιμών επανέφερε το ζήτημα, με τον Economist να αναφέρει ότι “το φθηνό φαγητό τελείωσε”. Η ειδοποιός διαφορά, ως προς τα αίτια, με το 1972 ήταν η άμεση σύνδεση των γεωργικών προϊόντων με την τιμή του πετρελαίου, μέσω της παραγωγής βιοκαυσίμων, και η εισαγωγή τους στο χρηματιστήριο. Ταυτόχρονα, οι προσπάθειες για μεταρρύθμιση και ενίσχυση της αγροτικής αγοράς απουσίαζαν με αποτέλεσμα, ακόμα και όταν η κρίση έληξε, ο πλανήτης να μην επιστρέψει στα προηγούμενα δεδομένα.

Δεκαπέντε χρόνια αργότερα και ενώ έχει προηγηθεί η περίοδος της πανδημίας Covid-19, η Ρωσία εισβάλλει στην Ουκρανία και, εκτός των άλλων, διαταρράσει και την παγκόσμια επισιτιστική ασφάλεια. Οι τιμές αυξάνονται με ταχύτατους ρυθμούς γεγονός που αναγκάζει την Ευρωπαϊκή Ένωση να υιοθετήσει μια σειρά ενεργειών με τις οποίες καταφέρνει να αποκλιμακώσει την ένταση. Ωστόσο, ήδη πριν τον πόλεμο η άνοδος της Ρωσίας ως παραγωγός έχει σημάνει μια νέα εποχή ανταγωνισμού η οποία επισφραγίζεται με την Ρωσο-Ουκρανική διένεξη και την ανάληψη δράσεων από την ΕΕ. Η τελευταία μέχρι τότε προσπαθούσε με ήπια μέσα να διατηρήσει τις ισορροπίες. Όμως, μετά τον Φεβρουάριο του 2022 πολιτικοποίησε το επισιτιστικό ζήτημα και ο κόσμος επανήλθε στην περίοδο προ του 1972, δηλαδή σε μια νέα εποχή ανταγωνισμού.

Λέξεις κλειδιά: επισιτιστική κρίση, επισιτιστικό ζήτημα, επισιτιστική ασφάλεια, σιτάρι, αραβόσιτος, παγκόσμιο σύστημα παραγωγής και διανομής τροφίμων, παγκόσμιος νότος, εξαγωγές.

Συντομογραφίες

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΚΕ	Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
ΔΝ480	Δημόσιος Νόμος 480
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔΤΤ	Δείκτης Τιμών Τροφίμων
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική
FAO	Food and Agriculture Organization
USDA	United States Department of Agriculture

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Όταν τον Φεβρουάριο του 2022 η Ρωσία εισέβαλε στην Ουκρανία ελάχιστοι ήταν εκείνοι που ανέμεναν ότι ο πόλεμος θα πυροδοτούσε μία ακόμη παγκόσμια επισιτιστική κρίση. Το μέγεθός της ήταν τόσο μεγάλο που μπορούσε να συγκριθεί μόνο με τις προγενέστερες του 1972 και του 2007. Οι αφορμές σε καθεμία από αυτές τις περιόδους ήταν διαφορετικές αλλά τα αίτια και τα αποτελέσματα ήταν παρόμοια. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει και να συγκρίνει τα αίτια που προκαλούν τις επισιτιστικές κρίσεις. Παράλληλα αποτελεί μία απόπειρα “χαρτογράφησης” του διεθνούς συστήματος διανομής και παραγωγής αγροτικών προϊόντων και αυτό επιτυγχάνεται μέσω της παρουσίας και της ανάλυσης της εξέλιξής του. Η έρευνα θα επικεντρωθεί σε τρεις χρονικές περιόδους του 1972-1976, του 2006-2008 και του 2020-2023.

Σημαντικό είναι να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο καθορίζονται οι τιμές. Η πιο συνήθης αντίληψη είναι ότι η άνοδος του πληθυσμού αυξάνει την ζήτηση και κατ’ επέκταση τις τιμές. Το συγκεκριμένο σενάριο μπορεί να αληθεύει αλλά ισχύει για την μακροχρόνια περίοδο. Δηλαδή, δεν δύναται να εξηγήσει τις απότομες μεταβολές που συντελούνται κατά την διάρκεια των κρίσεων. Σε κάθε κρίση και όσο εξελίσσεται το διεθνές περιβάλλον οι τιμές καθορίζονται από διαφορετικούς παράγοντες. Το 1972 η εξίσωση καθορισμού τους ήταν σχετικά απλή καθώς εξαρτιόταν από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης και οι διαταραχές αφορούσαν εξωτερικούς παράγοντες οι οποίοι ήταν γνωστό ότι μπορούσαν να επηρεάσουν τις καλλιέργειες (πχ καιρός). Ύστερα, ακολούθησε η απελευθέρωση της οικονομίας με τα τρόφιμα, από τις αρχές του 2000, να θεωρούνται χρηματιστηριακά αγαθά ενώ περίπου την ίδια περίοδο λόγω και της ανάπτυξης της τεχνολογίας άρχισαν να χρησιμοποιούνται προκειμένου να παραχθεί ενέργεια καθιστώντας τα υποκατάστα του πετρελαίου και του φυσικού αερίου και συνδέοντας την αγορά τους με εκείνη των ορυκτών πόρων. Ακόμη, ο τομέας της προσφοράς είναι ολιγοπωλιακός και με τις συνθήκες εξάρτησης που προκαλεί, συνδράμει πάντα στην δημιουργία των κρίσεων και την άνοδο των τιμών. Αυτό γίνεται αισθητό στην περίπτωση του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου. Η σύγκρουση δύο μεγάλων παραγωγών πυροδότησε σε διάστημα σχεδόν 30 ημερών μία νέα κρίση. Με άλλα λόγια με την εξέλιξη του διεθνούς συστήματος αυξάνεται και η πολυπλοκότητα του εμπορίου και κάθε ενέργεια που πραγματοποιείται ώστε να εξασφαλιστούν καλύτερες συνθήκες για την λειτουργία της οικονομίας συνήθως δεν προβλέπει όλες τις πιθανές συνέπειες.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε 6 κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο είναι εισαγωγή ενώ το δεύτερο αναλύει την κρίση του 1972. Έχει ως αφετηρία την χρονιά αυτή, αλλά επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο οικοδομήθηκε το σύστημα παραγωγής και διανομής τροφίμων μετά τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εν συνεχεία αναλύει τα αίτια, τις αφορμές και τα γεγονότα της κρίσης ενώ επικεντρώνεται περισσότερο στην λανθασμένη διαχείριση των ΗΠΑ. Ύστερα, εξηγεί τους λόγους για τους οποίους οι ΗΠΑ θέλησαν να μεταβάλλουν το υπάρχον καθεστώς.

Συνεχίζοντας, στο τρίτο κεφάλαιο ακολουθεί η κρίση του 2007 για την οποία ακόμα και εν έτη 2023 δεν υπάρχει ξεκάθαρη εικόνα για τα αίτια. Αρχικά, γίνεται αναφορά στην εξέλιξη του διεθνούς περιβάλλοντος στο οποίο οι ΗΠΑ έχουν χάσει την παντοδυναμία τους και, έπειτα, παρουσιάζεται ο επιστημονικός διάλογος που διεξήχθη ανάμεσα στον Food and Agriculture Organization (FAO), τα Ηνωμένα Έθνη και την Παγκόσμια Τράπεζα.

Αναλύονται οι απόψεις των οργανισμών και προσπαθείται μέσω στατιστικών στοιχείων, τα οποία πλέον είναι διαθέσιμα, να εξαχθούν συμπεράσματα. Σε αυτή την περίοδο, απ'ότι φαίνεται, σημαντικότεροι παράμετροι που οδηγούν στην διαταραχή της αγροτικής οικονομίας είναι η παραγωγή βιομάζας και οι κερδοσκοπικές επιθέσεις.

Το τέταρτο κεφάλαιο ασχολείται με την πιο πρόσφατη κρίση του 2022. Εκεί αναλύεται η διχοτόμηση που έχει πραγματοποιηθεί στο διεθνές εμπόριο τροφίμων εξαιτίας της ανάκαμψης της Ρωσίας και της Ουκρανίας. Στην συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του πολέμου και η σημασία των δύο αυτών χωρών για την επισιτιστική ασφάλεια του πλανήτη. Τέλος, επικεντρώνεται στον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον τρόπο με τον οποίο η ίδια αρχίζει πια να συμμετέχει ενεργά στα διεθνή δρώμενα προκειμένου να διατηρήσει και να ενδυναμώσει τις σχέσεις της με τον παγκόσμιο νότο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο συγκρίνονται οι κρίσεις ενώ παρουσιάζεται και η εξέλιξη του διεθνούς συστήματος παραγωγής και διανομής τροφίμων. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο βρίσκεται ο επίλογος.

Κεφάλαιο 2: Η κρίση του 1972

2.1. Ο τρόπος οικοδόμησης του διεθνούς συστήματος διανομής τροφίμων

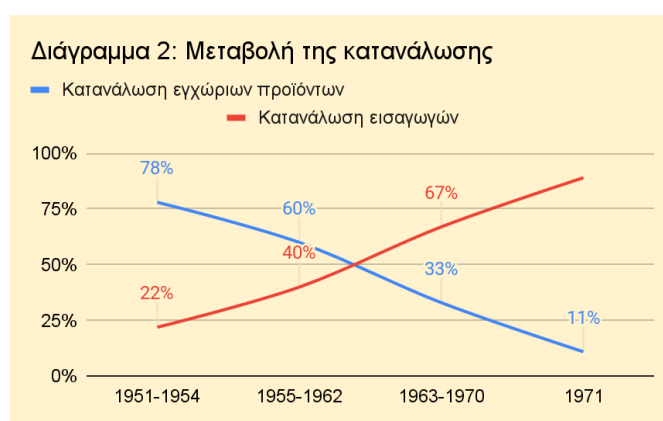
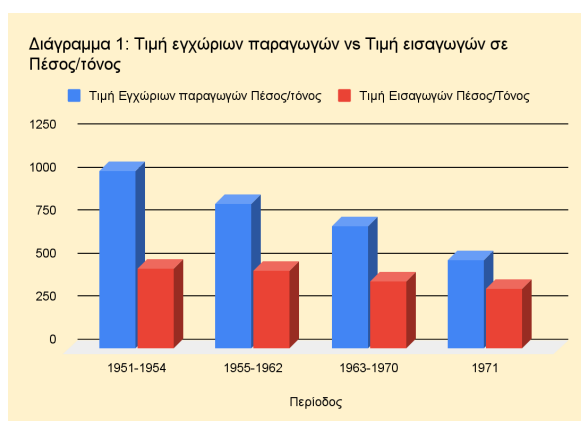
Στο τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Ευρωπαϊκή ήπειρος ήταν αποδυναμωμένη πολιτικά, ενώ οι παραγωγικές της δομές είχαν διαλυθεί. Οι άλλοτε υπερδυνάμεις Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο και Γερμανία παραχώρησαν την θέση τους στην Σοβιετική Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η ΕΣΣΔ προτίμησε να απομονωθεί και να διατηρήσει εμπορικές σχέσεις μόνο με χώρες φιλικά προσκείμενες στον κομμουνισμό. Αντίθετα, οι ΗΠΑ, πιο ισχυρές από ποτέ, στράφηκαν στο διεθνές εμπόριο και στο άνοιγμα της οικονομίας, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα και τον ρόλο του προστάτη του “ελεύθερου” κόσμου. Στο πλαίσιο αυτό οικοδόμησαν το παγκόσμιο σύστημα διανομής και παραγωγής τροφίμων.

Οι ΗΠΑ, ύστερα από τον πόλεμο, έθεσαν στο εσωτερικό τους ως πρωταρχικούς οικονομικούς στόχους την πλήρη απασχόληση και την σταθερότητα των τιμών. Μεγάλη συμβολή στην επίτευξη των ανωτέρω είχε η αγροτική ανάπτυξη η οποία στηρίχθηκε στις κρατικές επιδοτήσεις, δημιουργώντας ένα τεράστιο πλεόνασμα γεωργικών προϊόντων (Destler, 1978 σ.618). Ταυτόχρονα κατανόησαν αμέσως την σημασία της επισιτιστικής ασφάλειας και ήδη από το 1948, με το σχέδιο Marshall, προσπάθησαν να εξασφαλίσουν την αυτονομία της Ευρώπης από την ΕΣΣΔ. Το 29% της οικονομικής βοήθειας του σχεδίου προοριζόταν για την γεωργία (Friedmann, 1982 σ.261). Η συγκεκριμένη πολιτική στην συνέχεια εφαρμόστηκε και στον Τρίτο Κόσμο μέσω του Δημοσίου Νόμου 480 (ΔΝ 480/1954). Ο εν λόγω νόμος έδινε την δυνατότητα στο State Department να παράσχει επισιτιστική βοήθεια σε αναπτυσσόμενα κράτη με ελλειμματική παραγωγή αγροτικών προϊόντων (USDA, 1967 σ.iii). Σκοπός του ήταν να δημιουργήσει νέες αγορές για τα Αμερικάνικα σιτηρά και να οδηγήσει στην εγκαθίδρυση ελεύθερων οικονομιών στις αναπτυσσόμενες χώρες. Με τον τρόπο αυτό οι ΗΠΑ έλυσαν το πρόβλημα της υπερσυγκέντρωσης προϊόντων στο εσωτερικό τους, ενώ απέκτησαν ένα χρήσιμο εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, το οποίο απολάμβανε μεγάλη νομιμοποίηση.

Ο ΔΝ 480 συνέβαλε καθοριστικά ώστε οι Ηνωμένες Πολιτείες να γίνουν ο μεγαλύτερος πάροχος επισιτιστικής βοήθειας καθώς και ο μεγαλύτερος εξαγωγέας τροφίμων. Την

πενταετία 1961-1965 οι εξαγωγές τους σε σίτο κάλυπταν το 50,1% των παγκόσμιων εξαγωγών, ενώ την περίοδο 1965-1973 παρείχαν το 84% της παγκόσμιας επισιτιστικής βοήθειας (Friedmann, 1982 πίνακας 5 και 7). Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες μπορούσαν να αγοράσουν αγροτικά προϊόντα μέσω του ΔΝ 480 πληρώνοντας στα δικά τους νομίσματα, μέχρι και το 1966.

Όμως, η συγκεκριμένη πολιτική, σε αρκετές χώρες επιβεβαίωσε τις θεωρίες του διεθνούς εμπορίου περί εξειδίκευσης της παραγωγής, με αρνητικές συνέπειες για τον πρωτογενή τομέα των κρατών που λάμβαναν την βοήθεια. Μέχρι τα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι περισσότερες Ευρωπαϊκές αποικίες ήταν αυτάρκειες, όσον αφορά την παραγωγή τροφίμων. Ωστόσο, ύστερα από το άνοιγμα της οικονομίας τους οι εγχώριες επιχειρήσεις δεν μπορούσαν να ανταγωνιστούν τις τιμές των αμερικανικών προϊόντων με αποτέλεσμα να κατακερματιστεί η αγροτική παραγωγή και ο πληθυσμός τους να αστικοποιηθεί, γεγονός που οδήγησε στην μεγαλύτερη εξάρτηση από τις εισαγωγές των ΗΠΑ, καθιστώντας τις ευάλωτες στις μεταβολές των τιμών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Κολομβίας, όπου οι εισαγωγές τροφίμων από 22% που ήταν το 1951 έφτασαν το 89% το 1971 (Διάγραμμα 1 και 2).

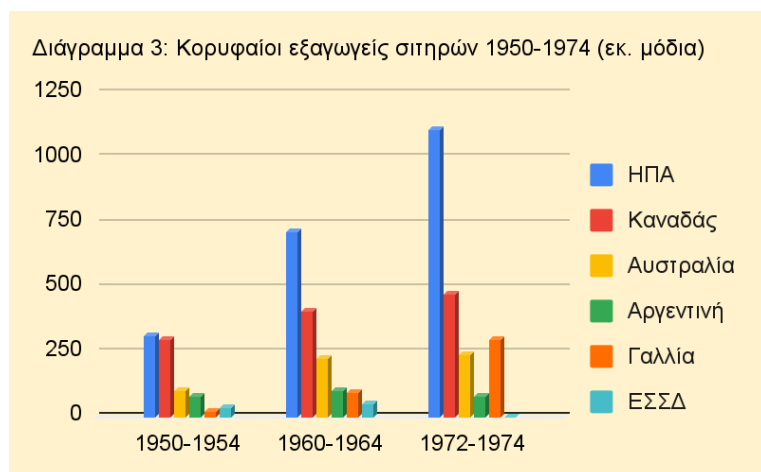
πηγή: Friedmann, 1982

Πριν συνεχιστεί η ανάλυση θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί η αξία των σιτηρών. Το 1972, όταν και ξέσπασε η κρίση, συνεισέφεραν το 50% των θερμίδων που καταναλώνονταν παγκοσμίως, ενώ το ένα τρίτο της παραγωγής χρησιμοποιούταν ως πρώτη ύλη στην κτηνοτροφία (Αμερικανικό Κογκρέσο, 1974 σ.2). Για αυτό τον λόγο τα σιτηρά στην παρούσα έρευνα αποτελούν την βασική μονάδα μέτρησης της παραγωγής, των εξαγωγών αλλά και της επισιτιστικής βοήθειας.

2.2. Τα αίτια της κρίσης

Η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, όπως περιγράφεται παραπάνω, ήταν ιδιαίτερα εύθραυστη και μία σειρά ατυχών γεγονότων, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη αύξηση του πληθυσμού, αρκούσε για να προκαλέσει παγκόσμια κρίση. Το 1972 ήταν η πρώτη φορά, έπειτα από το 1950, κατά την οποία σημειώθηκε μείωση στην παραγωγή αγροτικών

προϊόντων (Shaw, 2007 σ.115). Η σοδειά των σιτηρών παρουσίασε μείωση σχεδόν σε όλες τις χώρες παραγωγούς. Στην Αργεντινή και στην Αυστραλία μειώθηκε λόγω ξηρασίας, στην ΕΣΣΔ ο βαρύς χειμώνας και στην συνέχεια το στεγνό καλοκαίρι κατέστρεψαν τις καλλιέργειες, ενώ παρόμοια γεγονότα σημειώθηκαν και στην Ινδία και στις Φιλιππίνες (Αμερικανικό Κογκρέσο, 1974 σ.1). Οι ΗΠΑ κατέληξαν να είναι η μόνη χώρα με αρκετά μεγάλο πλεόνασμα που να μπορεί να καλύψει την παγκόσμια ζήτηση με αποτέλεσμα οι εξαγωγές της να εκτιναχθούν (διάγραμμα 3).

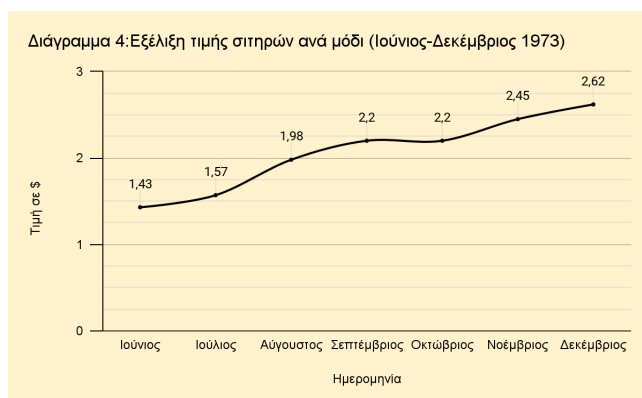

πηγή: Friedmann, 1982

Ως απόρροια της μειωμένης παραγωγής που βίωνε, η ΕΣΣΔ αναγκάστηκε να καταφύγει στο εμπόριο με τις ΗΠΑ. Ο Λευκός Οίκος, υπό προεδρία Νίξον, αντιλήφθηκε την συγκεκριμένη εξέλιξη ως διπλωματική ευκαιρία και έτσι τον Ιούνιο του 1972 αποφάσισε να επιτρέψει τις εξαγωγές σιτηρών, αλεύρων και άλλων προϊόντων στην Σοβιετική Ένωση, σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και στην Κίνα με αποτέλεσμα το 50% των εισαγωγών τους, εκείνης της χρονιάς, να προέρχεται από τις ΗΠΑ (Destler, 1978 σ.622). Η Σοβιετική Ένωση είχε την δυνατότητα να αγοράζει τα εν λόγω αγαθά σε δολάρια και χωρίς πιστώσεις σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα κράτη ενώ είχε την πρόθεση να αγοράσει τεράστιες ποσότητες. Υπολογίζεται ότι εκείνη την χρονιά η ΕΣΣΔ εισήγαγε 28 εκατομμύρια τόνους σιτηρών, με το μεγαλύτερο μέρος εξ αυτών να προέρχεται από τις ΗΠΑ (Shaw, 2007 σ.116).

Την ίδια στιγμή που η παγκόσμια ζήτηση παρουσίαζε ανοδική πορεία, το Υπουργείο Γεωργίας των ΗΠΑ (USDA) αποφάσισε να μειώσει την παραγωγή αφήνοντας ανεκμετάλλευτα 25 εκατομμύρια στρέμματα, 5 περισσότερα σε σχέση με το προηγούμενο έτος (Destler, 1978 σ.622), ενώ, παρόλο που οι τιμές αυξάνονταν διαρκώς αποφασίστηκε να συνεχιστεί η πολιτική των επιδοτήσεων στις εξαγωγές. Με άλλα λόγια, σε μία περίοδο κρίσης της παγκόσμιας προσφοράς που οδηγούσε σε άνοδο των τιμών, η κυβέρνηση λάμβανε αποφάσεις που οδηγούσαν σε επιπλέον μείωση της προσφοράς αυξάνοντας περαιτέρω τις τιμές. Οι πολιτικές αυτές υιοθετήθηκαν διότι δεν υπήρχαν επαρκή δεδομένα, αφού δεν είχε δημιουργηθεί μέχρι τότε ένα αξιολογικό σύστημα επιτήρησης των εξαγωγών και των τιμών με αποτέλεσμα οι αποφάσεις να λαμβάνονται με βάση τα στοιχεία που είχαν συλλεχθεί το 1971. Όμως η κατάσταση το 1972 είχε αλλάξει ριζικά.

Η αύξηση της ζήτησης οδήγησε σε ραγδαία αύξηση των τιμών. Τον Ιούνιο του 1972 το ένα μόδι (8,7 λίτρα) σίτου κόστιζε 1,43\$, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους κατέληξε να κοστίζει 2,62\$ (Macrotrends, 2023) (Διάγραμμα 4). Δηλαδή, μέσα σε 6 μήνες η τιμή αυξήθηκε κατά 83%. Την χρονιά που ακολούθησε ο πληθωρισμός στις τιμές των τροφίμων, εντός των ΗΠΑ, ξεπέρασε το 13% δυσχεραίνοντας την κατάσταση περισσότερο (US Inflation Calculator, 2023). Προκειμένου να αντιμετωπίσει το πρόβλημα η κυβέρνηση επέβαλε εμπάργκο εξαγωγών στα προϊόντα σόγιας των οποίων η τιμή, σε σύγκριση με προ κρίσης επίπεδα, στο δεύτερο τρίμηνο του 1973 είχε τετραπλασιαστεί (Macrotrends, 2023) . Μέχρι τότε στις ΗΠΑ παραγόταν το 70% της παγκόσμιας ποσότητας σόγιας και χώρες, όπως η Ιαπωνία, εισήγαγαν κατ' αποκλειστικότητα από εκείνες (Destler, 1978 σ.628). Τα αποτελέσματα δεν ήταν τα καλύτερα δυνατά. Ο υψηλός πληθωρισμός συνεχίστηκε ενώ οι Ευρωπαίοι και οι Ιάπωνες άρχισαν να αμφισβητούν την αξιοπιστία των ΗΠΑ.

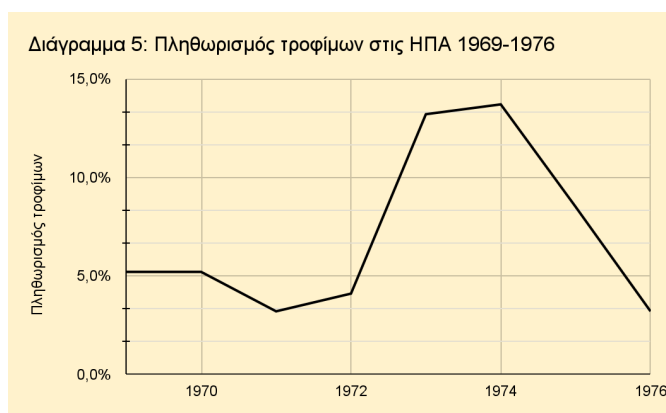
πηγή: Macrotrends

Ταυτόχρονα η υποτίμηση του δολαρίου επιβάρυνε ακόμη περισσότερο την κατάσταση, ιδιαίτερα για τις χώρες με αδύναμα νομίσματα καθώς έγινε ακόμα πιο δύσκολη αγορά προϊόντων από τις ΗΠΑ. Η μεταρρύθμιση του ΔΝ 480 το 1966 απαιτούσε πλέον στο διμερές εμπόριο αγροτικών αγαθών τα τρίτα κράτη να αποπληρώνουν τα χρέη τους σε δολάρια. Συνεπώς, όταν τον Φεβρουάριο του 1973 υποτιμήθηκε το αμερικανικό νόμισμα οι χώρες του τρίτου κόσμου που ήδη δεν είχαν τα συναλλαγματικά διαθέσιμα δεν μπορούσαν να εισάγουν από εκεί. Το γεγονός αυτό συνδυάστηκε με την εγκατάλειψη από πλευράς Ηνωμένων Πολιτειών μέρους των πολιτικών της άμεσης επισιτιστικής ενίσχυσης που προβλέπονταν από τον ΔΝ 480. Συγκεκριμένα ενώ την περίοδο 1961-1965 η αρωγή προς τρίτες χώρες αποτελούσε το 71,1% των εξαγωγών σίτου των ΗΠΑ και το 35,6% της παγκόσμιας βοήθειας, την περίοδο 1971-1975 αποτελούσε μόλις το 13,2% των εξαγωγών τους και το 5,2% της διεθνούς αρωγής (Friedmann, 1982 σ.271). Συνολικά οι ΗΠΑ βίωσαν μία αύξηση των εξαγωγών τους κατά 60% το 1973 όμως, το 72% εξ αυτών κατευθύνθηκε προς τις οικονομικά ισχυρές χώρες. Συγκεκριμένα 22% κατέληξε στην Ιαπωνία, 30% στην Δυτική Ευρώπη, 16% στην Σοβιετική Ένωση και 4% στην Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας (Αμερικανικό Κογκρέσο, 1974 σ.11). Την περίοδο εκείνη στις αναπτυσσόμενες χώρες περίπου το 70% με το 80% του εισοδήματος των νοικοκυριών χρησιμοποιούταν προκειμένου να ικανοποιηθούν οι επισιτιστικές ανάγκες. Αυτό σημαίνει ότι τα εν λόγω νοικοκυριά ήταν ιδιαίτερα ευάλωτα στις μεταβολές των τιμών. Συνολικά το 1974 υπολογιζόταν ότι το κόστος των σιτηρών για τις αναπτυσσόμενες χώρες αυξήθηκε κατά 3 δισεκατομμύρια δολάρια ενώ, αν προσμετρηθεί και η αύξηση των τιμών του πετρελαίου και των λιπασμάτων, το κόστος σε σχέση με το 1972 αυξήθηκε κατά 15 δισεκατομμύρια δολάρια (Αμερικανικό Κογκρέσο, 1974

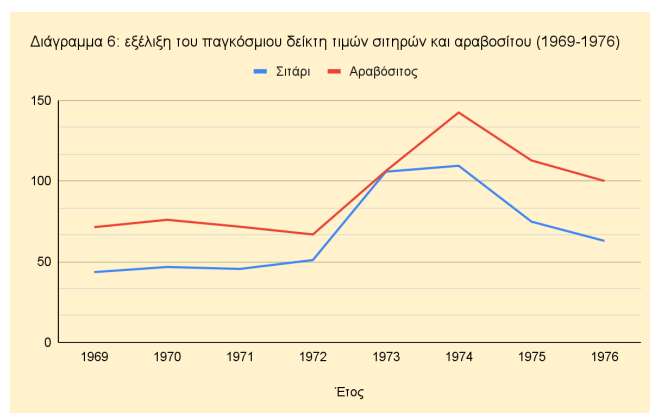
σ.12). Αυτό είχε σαν συνέπεια οι ασθενέστερες οικονομικά χώρες να μην έχουν την δυνατότητα να αγοράσουν την τροφή τους με αποτέλεσμα περίπου μισό εκατομμύριο άνθρωποι να χάσουν την ζωή τους εξαιτίας της πείνας ανάμεσα στο 1973 και 1974 (Shaw, 2007 σ.118). Ωστόσο, ήταν πολύ δύσκολο να μετρηθούν οι ακριβείς συνέπειες της κρίσης στις αναπτυσσόμενες χώρες λόγω της έλλειψης τεχνολογίας και στοιχείων.

2.3. Το τέλος της κρίσης

Ο πληθωρισμός στις τιμές των τροφίμων συνεχίστηκε και το 1973 φτάνοντας στο 13,7%. Ο πληθωρισμός που βίωναν οι ΗΠΑ στο εσωτερικό τους ταυτιζόταν με την παγκόσμια εξέλιξη των τιμών, όπως φαίνεται στα διαγράμματα 5 και 6.

πηγή: US Inflation Calculator

πηγή: Our world in data

Προκειμένου να ελέγξει την οικονομική “αιμορραγία” ο Λευκός Οίκος, ύστερα από την αποτυχημένη προσπάθεια με το εμπάργκο εξαγωγών σόγιας, αποφάσισε το 1973-1974 να περιορίσει τις εξαγωγές προς την Σοβιετική Ένωση. Παράλληλα θεσπίστηκε ένα σύστημα παρακολούθησης των εξαγωγών (δεν υπήρχε προηγουμένως) κατά το οποίο αν οποιαδήποτε Αμερικανική εταιρεία ήθελε να πουλήσει περισσότερους από 50.000 τόνους σίτου, αραβοσίτου ή σόγιας σε κάποιο άλλο κράτος θα έπρεπε να λάβει την έγκριση της κυβέρνησης (Destler, 1978 σ.644). Έπειτα από λίγους μήνες η ανάγκη για έγκριση καταργήθηκε άλλα το USDA συνέχισε να παρακολουθεί τις συναλλαγές. Επιπλέον αποφασίστηκε για το έτος 1975 να χρησιμοποιηθούν 26 εκατομμύρια στρέμματα γης αντί για 20 που ήταν το 1973 και σε συνδυασμό με τις ευνοϊκές καιρικές συνθήκες η παραγωγή σιτηρών έφθασε στο υψηλότερο επίπεδο στην ιστορία των ΗΠΑ (48 εκατομμύρια τόνους) (Our World in Data, 2023).

Ταυτόχρονα με τις εξελίξεις στο εσωτερικό τους, οι ΗΠΑ ανέλαβαν πρωτοβουλίες και σε διεθνές επίπεδο. Το 1974 η οικονομική βοήθεια προς τις τρίτες χώρες μέσω του ΔΝ 480, ήταν λιγότερη από 1 δισεκατομμύριο δολάρια, η μικρότερη στην ιστορία του νόμου. Το 1975 αποφασίστηκε ότι η οικονομική αρωγή θα αυξηθεί στα 1,6 δισεκατομμύρια δολάρια που σε συνδυασμό με τις χαμηλότερες τιμές που επικρατούσαν πλέον στην αγορά, είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο. Επιπροσθέτως, την ίδια χρονιά, ήταν το μόνο κράτος που αύξησε αισθητά τις εξαγωγές (22% σε σχέση με το 1974) ενώ οι χώρες της Αφρικής και της Ασίας έσπασαν “ρεκόρ” εισαγωγών (Our World in Data, 2023). Τέλος, παρουσίασαν στο Διεθνές Συμβούλιο

Σιτηρών τον Σεπτέμβριο του 1975 ένα σχέδιο δημιουργίας παγκοσμίων αποθεματικών, το οποίο δεν τέθηκε σε εφαρμογή κυρίως διότι εναντιώθηκε η ΕΟΚ που λόγω της ΚΑΠ προτιμούσε να διατηρούνται οι τιμές ασταθείς κάνοντας τα προϊόντα της πιο ανταγωνιστικά. Όμως, ίσως ένας ακόμα λόγος ήταν πως την ώρα που κατατέθηκε η πρόταση η κρίση είχε ξεπεραστεί και άρα δεν υπήρχε η ανάγκη για άμεση αντιμετώπιση του προβλήματος.

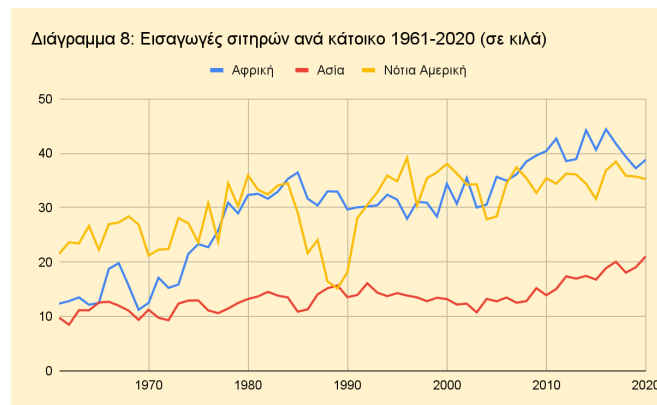
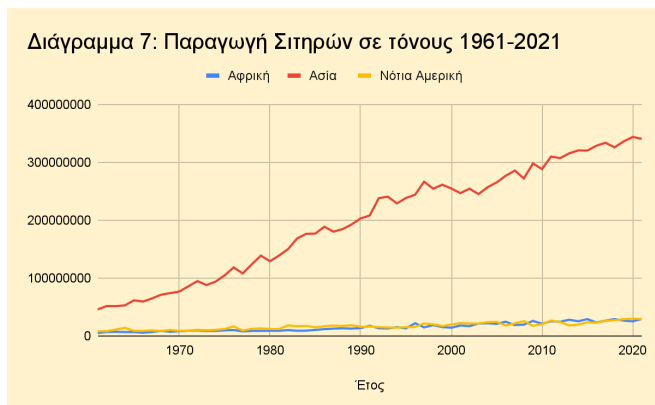
2.4. Προς την οικοδόμηση ενός νέου συστήματος

Ύστερα από την οικονομική κρίση και την αποσταθεροποίηση της αγοράς τους οι ΗΠΑ αντιλήφθηκαν, ότι δεν μπορούν να είναι ο μοναδικός προμηθευτής τροφίμων και ότι θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα πιο πολυμερές σύστημα (Αμερικανικό Κογκρέσο, 1974 σ.5). Από την άλλη πλευρά οι υπόλοιπες ισχυρές και ανερχόμενες οικονομίες, όπως της Ιαπωνίας, συνειδητοποίησαν την σημασία να έχουν εγχώρια παραγωγή η οποία θα τους εξασφαλίσει και την αυτονομία τους σε περιόδους κρίσης. Ένα σχέδιο που οι χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας είχαν θέσει σε εφαρμογή ήδη από την δεκαετία του 1950.

Μετά το 1972 βλέπουμε διαρκώς χώρες να προσπαθούν να αυξήσουν την παραγωγή τους με πρωτοπόρο την Ιαπωνία η οποία αφού υπέστη το “σοκ” του εμπάργκο σόγιας που επέβαλαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, από τις οποίες εισήγαγε το 92% το 1972 (όπως αναφέρεται παραπάνω), αποφάσισε να επενδύσει στην Βραζιλία με αποτέλεσμα οι εισαγωγές σόγιας από τις ΗΠΑ το 1975 να είναι μειωμένες κατά 25% (Friedmann, 1982 σ.280). Ταυτόχρονα και άλλες χώρες αύξησαν δραστικά την παραγωγή τους σε σιτηρά. Σε σχέση με τις σοδειές 1961-1965 η παραγωγή το 1977 στην Ινδία ήταν υψηλότερη κατά 159,9%, στο Πακιστάν κατά 120,4%, στην Τουρκία κατά 94,7% και στο Μεξικό κατά 46,6% (Friedmann, 1982 σ. 281).

Παράλληλα η απόφαση των ΗΠΑ να αναδιαμορφώσουν το παγκόσμιο σύστημα διανομής, έδωσε την δυνατότητα σε άλλα κράτη να ασκήσουν πιο ενεργή εξωτερική πολιτική στον τομέα της επισιτιστικής ασφάλειας. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μέσω της ΚΑΠ είχε καταφέρει να ανασυστήσει την παραγωγή της και την περίοδο που άρχισε η κρίση είχε την δυνατότητα να αναβαθμίσει τον ρόλο της. Όπως φαίνεται και στο διάγραμμα 3 η Γαλλία την περίοδο 1972 με 1974 έγινε η τρίτη μεγαλύτερη εξαγωγέας στον πλανήτη, πίσω από Καναδά και ΗΠΑ. Επιπλέον, έπειτα από την ανάληψη πρωτοβουλιών από τα Ευρωπαϊκά κράτη μειώνεται η βοήθεια που κατευθύνεται προς την Λατινική Αμερική και οδηγείται προς την Αφρική (Κογκρέσο 1974, σ.51), δηλαδή προς τις πρώην αποικίες των Ευρωπαίων με τις οποίες συνέχιζαν να έχουν οικονομικές και πολιτικές σχέσεις. Πλέον το εν λόγω πεδίο αποτελεί προνομιακό τομέα της ΕΕ, η οποία το 2022 ξόδεψε το ένα τρίτο της ανθρωπιστικής βοήθειας για να καλύψει τις ελλείψεις τροφίμων στις αναπτυσσόμενες χώρες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2023).

Συνολικά από το 1972 και έπειτα παρατηρούνται δύο τάσεις στις αναπτυσσόμενες οικονομίες της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής. Στην Ασία η παραγωγή σιτηρών αυξάνεται διαρκώς ενώ οι εισαγωγές, λαμβάνοντας υπόψη την αύξηση του πληθυσμού, παρουσιάζουν μικρή αύξηση. Αντίθετα στην Αφρική και στην Λατινική Αμερική η παραγωγή από το 1960 είναι στάσιμη ενώ οι εισαγωγές παρουσιάζουν μία διαρκή άνοδο (διαγράμματα 7 και 8).

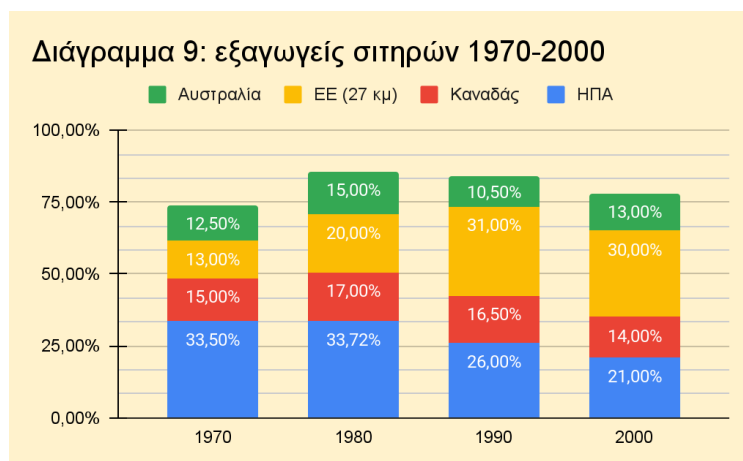
πηγή: Our World in Data

Συνεπώς, η κρίση του 1972 προήλθε από ένα εξωγενές σοκ στην προσφορά των τροφίμων. Αν οι ΗΠΑ, οι οποίες διέθεταν τα αποθέματα ώστε να αντιμετωπίσουν την αστάθεια της αγοράς που ήταν αποτέλεσμα των δυσμενών καιρικών συνθηκών στις υπόλοιπες χώρες παραγωγούς, είχαν αναγνωρίσει το πρόβλημα εγκαίρως και λάμβαναν αποφάσεις με βάση τα δεδομένα του 1972 τότε το μέγεθος της κρίσης θα ήταν αισθητά μικρότερο. Όμως, οι αποφάσεις και οι ενέργειές τους οδήγησαν σε μείωση της προσφοράς (μείωση διαθέσιμων στρεμμάτων γης) αυξάνοντας ταυτόχρονα την ζήτηση (εξαγωγές προς ΕΣΣΔ) με αποτέλεσμα να αυξήσουν ακόμα περισσότερο τις τιμές των τροφίμων. Το 1973 οι αντιδράσεις της κυβέρνησης ήταν πιο ορθολογικές και κατάσταση άρχισε να αποκλιμακώνεται. Τέλος, το σύστημα παραγωγής τροφίμων που ίσχυε μέχρι και το 1973 αποδείχθηκε αρκετά ευάλωτο σε εξωγενή σοκ και για αυτόν τον λόγο εκκινήθηκε μία σειρά διαδικασιών προκειμένου να γίνει πιο βιώσιμο, ώστε να μην επαναληφθούν παρόμοιες κρίσεις.

Κεφάλαιο 3: Κρίση 2007

3.1. Η εξέλιξη του παγκοσμίου συστήματος διανομής τροφίμων

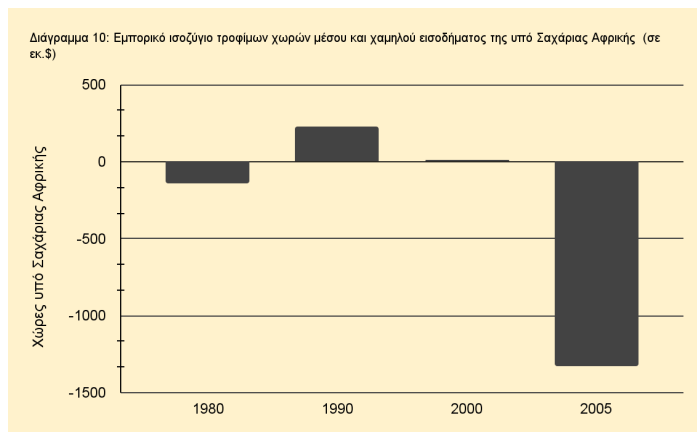
Ύστερα από την κρίση του 1972 υπήρξε μία διχοτόμηση στο παγκόσμιο σύστημα διανομής τροφίμων. Τα κράτη διαχωρίστηκαν σε εξαγωγείς και εισαγωγείς. Από την πλευρά των εξαγωγών οι ΗΠΑ έπαψαν να μονοπωλούν το παγκόσμιο εμπόριο σιτηρών, αραβοσίτου και σόγιας διατηρώντας όμως μέρος της επιρροής τους. Το 2005, δηλαδή λίγο πριν ξεσπάσει η κρίση, οι εξαγωγές τους σε αραβόσιτο αποτελούσαν το 48% επί του συνόλου των παγκόσμιων εξαγωγών, σε σιτάρι το 21% και σε σόγια το 39% (Our World in Data, 2023). Ωστόσο, τα παραπάνω νούμερα δεν μπορούν να συγκριθούν με την περίοδο πριν το 1972. Ο διεθνής δρόντας που επωφελήθηκε περισσότερο από αυτή την υποχώρηση ήταν η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία με το εργαλείο της ΚΑΠ ανέπτυξε την παραγωγή της και μέσα σε 40 χρόνια κατάφερε να εξελιχθεί στον κορυφαίο εξαγωγέα σιτηρών.

πηγή: Our World in Data

Στο διάγραμμα 9 γίνεται εμφανές ότι η πρόθεση των ΗΠΑ να πάνε να είναι ο μεγαλύτερος προμηθευτής τροφίμων έγινε πραγματικότητα. Ταυτόχρονα η άνοδος της παραγωγής της ΕΕ σήμαινε ότι πλέον στο ολιγοπωλιακό σύστημα δύο “κράτη” κατείχαν την δεσπόζουσα θέση.

Από την άλλη πλευρά, οι ανισότητες στο σύστημα παραγωγής έγιναν πιο έντονες με τις χώρες μέσου και χαμηλού εισοδήματος της υποσαχάριας Αφρικής (σύνολο 48), οι οποίες είχαν μετατραπεί σε εισαγωγείς (διάγραμμα 10), να υφίστανται τις μεγαλύτερες συνέπειες το 2007 όταν και ξέσπασε η κρίση.

πηγή: Aksoy&Ng, 2008

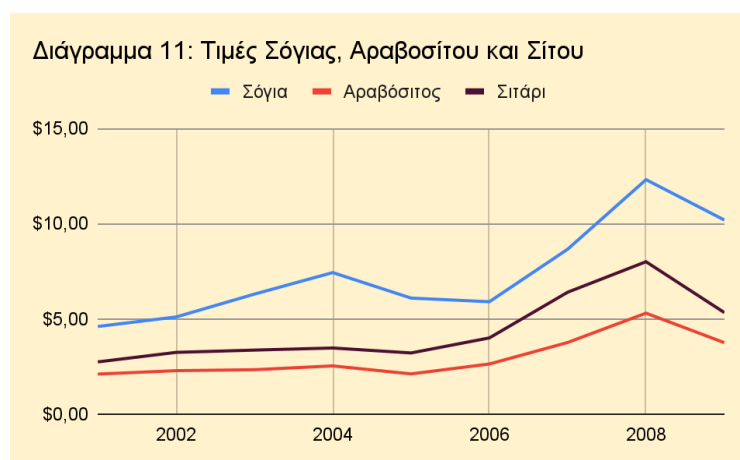
Το παραπάνω διάγραμμα δεν δείχνει το πραγματικό μέγεθος του προβλήματος, καθώς απεικονίζει το εμπορικό ισοζύγιο όλων των τροφίμων. Πράγματι οι εν λόγω χώρες παρουσίασαν πλεονάσματα αλλά αυτό συνέβη εξαιτίας της εξειδίκευσης της παραγωγής τους με ένα συγκεκριμένο προϊόν. Το 2004 ο FAO υπολόγιζε ότι περισσότερο από το 20% των εσόδων 43 αναπτυσσόμενων χωρών προερχόταν από τις εξαγωγές αποκλειστικά ενός αγαθού π.χ. ζάχαρη, καφές, κακάο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τα παραπάνω κράτη να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την εξέλιξη της τιμής συγκεκριμένων προϊόντων, της οποίας η διακύμανση καθόριζε εάν το εμπορικό ισοζύγιο παρουσίαζε έλλειμμα ή πλεόνασμα. Η ταύτιση της παραγωγής με ένα αγροτικό προϊόν είχε ιδιαίτερες αρνητικές συνέπειες καθώς οδήγησε 37 εξ αυτών να χαρακτηριστούν από το ΔΝΤ ως “Heavily Indebted Poor Countries” (FAO, 2004 σ.20).

Το γεγονός αυτό ήταν απόρροια των πολιτικών που υιοθέτησαν τα κράτη κατόπιν πιέσεων της Παγκόσμιας Τράπεζας τις δεκαετίες 1980 και 1990, η οποία εφάρμοσε προγράμματα απελευθέρωσης των αγορών. Προκειμένου να λάβουν αναπτυξιακή βοήθεια έπρεπε να προβούν σε μία σειρά μεταρρυθμίσεων για να περιοριστεί ο ρόλος του κράτους στον τομέα της γεωργίας με αποτέλεσμα οι δαπάνες των κυβερνήσεων της Υποσαχάρας Αφρικής την περίοδο εκείνη να μειωθούν κατά 27% (Mittal, 2009 σ.9). Ταυτόχρονα περιορίστηκαν και οι δασμοί αφήνοντας εκτεθειμένους τους αγρότες, οι οποίοι κατά πλειοψηφία ήταν μικροκαλλιεργητές, στον ανταγωνισμό με τις βιομηχανοποιημένες επιχειρήσεις του εξελιγμένου βορρά.

Συνεπώς, τα ανεπτυγμένα κράτη της “δύσης” αφού επιδότησαν τον τομέα της γεωργίας στο εσωτερικό τους εν συνεχεία χρησιμοποίησαν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, όπως την Παγκόσμια Τράπεζα, για να αναγκάσουν τις χώρες που χρειάζονταν οικονομική υποστήριξη να μεταβάλλουν τον παραγωγικό τους τομέα. Υπενθυμίζεται σε αυτό το σημείο ότι μέχρι τα τέλη του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου αυτές οι Ευρωπαϊκές αποικίες ήταν αυτάρκειες. Οι μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν εξασφάλιζαν νέες αγορές για την πλεονάζουσα προσφορά του βορρά για τα βασικά προϊόντα (σιτηρά, έλαια, σόγια, αραβόσιτος) ενώ παράλληλα οδήγησαν σε εξειδίκευση της παραγωγής του νότου σε προϊόντα τροπικά που ήταν αδύνατον να παράξει ο βορράς τα οποία και εισήγαγε σε χαμηλές τιμές. Τέλος, εκτός από τα άμεσα εμπορικά κέρδη η “δύση” διατήρησε και επέκτεινε τον έλεγχο των πιο σημαντικών προϊόντων για την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών. Με άλλα λόγια διατήρησε τον έλεγχο επί των πρώην αποικιών της.

3.2. Τα αίτια της κρίσης

Η ισορροπία που είχε διαμορφωθεί στην αγορά ήταν αρκετά εύθραυστη. Ένα “σοκ” στην ζήτηση ή στην προσφορά αρκούσε ώστε να συμβεί μία ακόμα επισιτιστική κρίση. Μέσα σε 4 χρόνια οι τιμές των σιτηρών ανέβηκαν κατά 108%, του αραβοσίτου κατά 88% και της σόγιας κατά 53% (Headey&Fan, 2010 σ.10 κ.2). Ως προς τα αίτια που διατάραξαν αυτή την ισορροπία οι αναλυτές δεν έχουν καταλήξει αποκλειστικά σε ένα. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας (FAO, 2008 σ.19) και τα Ηνωμένα Έθνη θεωρούσαν ότι ήταν καθοριστικής σημασίας η εισαγωγή των αγροτικών αγαθών στο χρηματιστήριο, με αποτέλεσμα να γίνουν στόχος κερδοσκοπικών επιθέσεων (Mitall, 2008 σ.5) ενώ η Παγκόσμια Τράπεζα ανέδειξε τις συνέπειες της υποτίμησης του δολαρίου στην αγοραστική δύναμη των χωρών που διέθεταν νομίσματα ασθενέστερα του δολαρίου (Mitchell 2008 σ.). Ωστόσο, όλοι οι ερευνητές φαίνεται να συμφωνούν ότι ο πιο επιδραστικός παράγοντας ήταν η παραγωγή και η χρήση των βιοκαυσίμων.

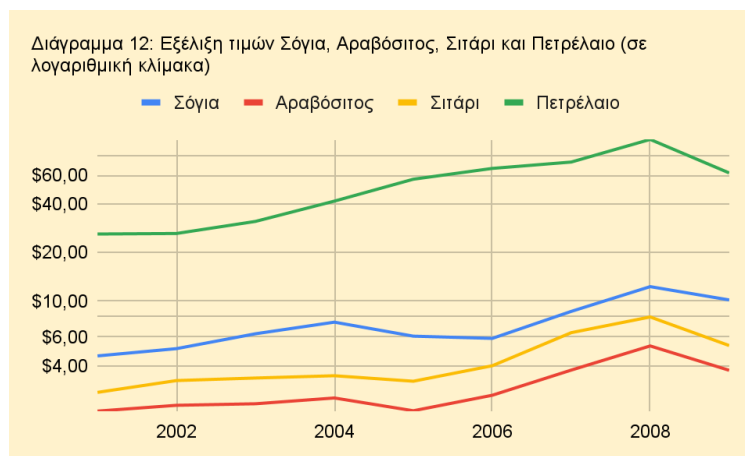
πηγή: Macrotrends

3.2.1. Βιοκαύσιμα

Ως βιομάζα ορίζεται το βιοαποικοδομίσσιμο κλάσμα των προϊόντων βιολογικής προέλευσης που προέρχεται από την γεωργία (Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, 2023). Κατ'έκταση τα βιοκαύσιμα είναι υγρά ή αέρια καύσιμα κίνησης (βιοντίζελ, βιοαιθανόλη) που παράγονται από την βιομάζα.

Το ΔΝΤ το 2008 υπολόγιζε ότι το 70% της αύξησης στην τιμή του αραβόσιτου και το 40% της τιμής της σόγιας οφειλόταν στην χρήση των βιοκαυσίμων, η παραγωγή των οποίων προκρινόταν από την ΕΕ και τις ΗΠΑ ως υποκατάστατο του πετρελαίου. Η παραγωγή τους επιτυγχάνεται κυρίως με την χρήση ζάχαρης, αραβοσίτου και βρώσιμων ελαίων ενώ είναι ιδιαίτερα δαπανηρή. Από οικονομικής σκοπιάς είναι εντελώς ανορθολογικό να στραφεί η παραγωγή στα βιοκαύσιμα όταν η τιμή του πετρελαίου είναι χαμηλή, δηλαδή μικρότερη από 60\$ το βαρέλι (Headey&Fan, 2010 σ.28). Η τιμή αυτή ξεπεράστηκε για πρώτη φορά τον Ιούλιο του 2004 (Macrotrends, 2023). Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το καλαμπόκι, τα έλαια και η ζάχαρη να συνδεθούν με την αγορά ενέργειας και να ανταγωνίζονται, πλέον, το πετρέλαιο. Οι αγρότες εξαιτίας της αύξησης των τιμών είχαν κίνητρο να καλλιεργήσουν μεγαλύτερες ποσότητες οι οποίες όμως δεν χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών. Με την σειρά τους ο αραβόσιτος ανταγωνίζεται την σόγια για

καλλιεργήσιμες εκτάσεις στις ΗΠΑ ενώ στην ΕΕ τα βρώσιμα έλαια ανταγωνίζονται τα σιτηρά (Mitchell, 2008 σ.10). Δηλαδή, η χρήση των βιοκαυσίμων αύξησε την τιμή του καλαμποκιού και των ελαίων συνδέοντάς τα με την τιμή του πετρελαίου μειώνοντας ταυτόχρονα τις διαθέσιμες εκτάσεις για την καλλιέργεια σιτηρών και σόγιας στις χώρες που κυριαρχούσαν στην παγκόσμια προσφορά. Το διάγραμμα 12 δείχνει την παράλληλη πορεία που είχαν οι τιμές αυτών των αγαθών με την τιμή του πετρελαίου κατά τα έτη 2000-2010.

πηγή: Macrotrends

Η παραγωγή βιοκαυσίμων ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 90. Πρωτοπόρες σε αυτόν τον τομέα ήταν η Βραζιλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες με την ΕΕ να αρχίζει να αποκτά ρόλο μετά το 2000. Οι δύο τελευταίες υιοθέτησαν πολιτικές προκειμένου να υποστηρίξουν την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας τους. Το 2008 οι επιδοτήσεις των ΗΠΑ είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής του αραβοσίτου κατά 21% (Headey&Fan, 2010 σ.30). Αντίστοιχα η ΕΕ το 2001 έθεσε ως στόχο το 2010 το 5,75% επί των συνολικών καυσίμων που κατανάλωνε να προέρχεται από παραγωγή αιθανόλης (Mitchell, 2008 σ.10). Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι την περίοδο εκείνη η βιοντίζελ και η βιοαιθανόλη συμμετείχαν στο ενεργειακό δείγμα της Ένωσης περίπου κατά 0,05%(Our World in Data, 2023). Ξεκίνησε έτσι μία φιλόδοξη προσπάθεια. Μέχρι το 2007 είχε αυξηθεί η παραγωγή της ΕΕ κατά 535,7% (Mitchell, 2010 σ.10). Όμως, παρά την θεαματική αύξηση που πραγματοποιήθηκε λόγω της χαμηλής συμμετοχής τους στο ενεργειακό μείγμα, δεν ήταν σε θέση να επηρεάσουν τις τιμές ενέργειας καθώς η συνεισφορά τους ήταν μόλις 0,3%. Συνεπώς, οι τιμές του πετρελαίου είχαν την δυνατότητα να μεταβάλλουν μονόπλευρα την παραγωγή και τις τιμές των τροφίμων. Τέλος, η αιθανόλη που παρήγαγε η Βραζιλία δεν συνέβαλε στην άνοδο των τιμών των τροφίμων διότι παραγόταν από ζάχαρη, που της επέτρεπε να παράγει βιοκαύσιμα σε χαμηλές τιμές (FAO, 2009 σ.18).

3.2.2. Κερδοσκοπικές επιθέσεις

Το 2000 το Αμερικανικό Κογκρέσο ψήφισε το Commodity Future Modernization Act με το οποίο, εκτός των άλλων, απορρυθμίζονταν και οι αγορές των τροφίμων (Spratt, 2013 σ.5). Μέχρι τότε για τις εμπορικές συμφωνίες τροφίμων η πλειοψηφία των εμπορικών συναλλαγών επιτυγχανόταν με την χρήση Forward Contracts. Σε αυτά τα συμβόλαια οι

παραγωγοί συμφωνούσαν εξ αρχής με τους προμηθευτές για την τιμή στην οποία θα πωλούσαν την σοδειά στο μέλλον όταν η τελευταία είχε ολοκληρωθεί. Με τον συγκεκριμένο τρόπο οι αγρότες περιόριζαν τον κίνδυνο των αποτυχημένων σοδειών. Σε μικρότερο βαθμό πριν το 2000 χρησιμοποιούνταν τα Future Contracts των οποίων η βασική διαφορά σε σχέση με τα Forward είναι ότι επιτρέπουν τις ενδιάμεσες αγοραπωλησίες αυτών των συμβολαίων. Δηλαδή, δίνουν την δυνατότητα σε μη εμπορικούς παίκτες (κερδοσκόπους) να συμμετέχουν στην αγορά.

Θεωρητικά σε μία τέλεια οικονομία τα Forward και τα Futures Contracts πρέπει να έχουν τα ίδια αποτελέσματα. Μερικές φορές η ύπαρξη κερδοσκοπίας έχει θετικό αντίκτυπο στην αγορά καθώς προσδίδει ρευστότητα και μειώνει τα ρίσκα των εμπορικών παικτών (FAO, 2009 σ.20). Το πρόβλημα εναπόκειται όταν η κερδοσκοπία ξεπεράσουν ένα όριο συμμετοχής στην αγορά. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ με την απόφασή της να χαλαρώσει το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρούσαν πέτυχε ακριβώς αυτό αφού, δημιουργώντας πιο ελαστικούς κανόνες, επέτρεψε σε διάφορα επενδυτικά ταμεία (π.χ. διαχείρισης των συντάξεων) να συμμετάσχουν χωρίς έλεγχο στο εμπόριο των τροφίμων κατασκευάζοντας και γιγαντώνοντας μία παράλληλη δεύτερη αγορά. Η πρώτη αγορά αφορούσε όλους εκείνους οι οποίοι συμμετείχαν στην “πραγματική” εμπορία των προϊόντων ενώ η δεύτερη αφορούσε εκείνους οι οποίοι συμμετείχαν στις εμπορικές συμφωνίες για να αυξήσουν αποκλειστικά το κέρδος τους χωρίς να έρχονται σε επαφή με το τελικό προϊόν (Spratt, 2013 σ.9). Τα κέρδη της δεύτερης αγοράς προέρχονται από τις χρεώσεις που επιβάλλονται στους παραγωγούς για την μείωση του ρίσκου που τους προσφέρουν τα συμβόλαια και από τις αγοραπωλησίες των συμβολαίων μέχρι εκείνα να λήξουν. Η τελευταία δραστηριότητα προκαλεί ξαφνικές και παράλογες διακυμάνσεις στις τιμές των αγαθών.

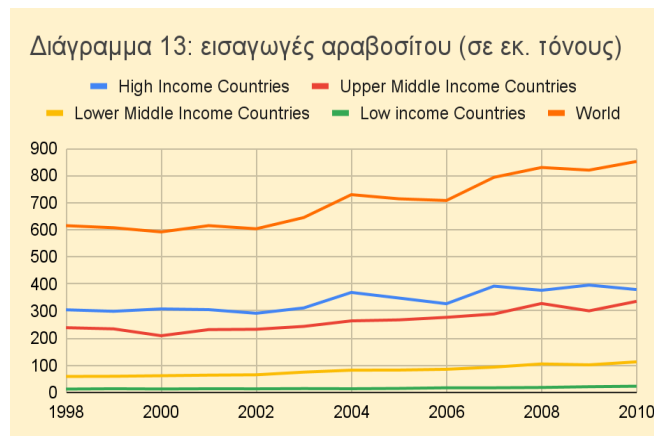
Η μεταρρύθμιση του νομικού πλαισίου κατέστρεψε τις δικλίδες ασφαλείας που υπήρχαν μέχρι τότε δίνοντας την δυνατότητα στους κερδοσκόπους να επενδύσουν τεράστια ποσά χωρίς ουσιαστικούς περιορισμούς και ελέγχους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ μέχρι το 2003 είχαν επενδυθεί μόλις 13 δισεκατομμύρια δολάρια το 2008 το ποσό είχε φτάσει τα 260 (Mittal, 2009 σ.6). Επιπλέον, το 2008 επενδυτικά ταμεία κατείχαν 40% των Future Contracts που αφορούσαν τα σιτηρά ενώ στην σόγια και τον αραβόσιτο τα ποσοστά ήταν 20,8% και 27,4% αντιστοίχως (Headey&Fan, 2010 σ.41). Την περίοδο 2007-2008 κατά την διάρκεια της κρίσης εξαιτίας της πρωτοφανούς κατάστασης, δεν μπορούσε να αποσαφηνιστεί αν οι τιμές αυξάνονται λόγω των της συμμετοχής των επενδυτών ή αν η αύξηση των τιμών στην αγορά οδηγεί και σε αύξηση των τιμών στο χρηματιστήριο. Έρευνες που έγιναν εκ των υστέρων απέδειξαν το πρώτο ότι δηλαδή οι εξελίξεις στο χρηματιστήριο έχουν αντίκτυπο στις τιμές της αγοράς (Robles et al, 2009 σ.7).

3.2.3. Υποτίμηση του δολαρίου

Η υποτίμηση του δολαρίου ίσως ήταν ο μόνος παράγοντας που ίσχυε και το 1972. Παρόλο που οι ΗΠΑ είχαν περιορίσει τον παραγωγικό τους ρόλο συνέχιζαν να είναι από τους κορυφαίους εξαγωγούς παγκοσμίως ενώ το δολάριο ήταν το νόμισμα που κυριαρχούσε στις διεθνείς συναλλαγές. Γενικότερα, όταν το δολάριο υποτιμάται τότε οι ονομαστικές τιμές των τροφίμων αυξάνονται και όταν είναι ισχυρό μειώνονται. Σε αντίθεση με το 1972 πολλά κράτη προκειμένου να προφυλαχτούν από τις μεταβολές του δολαρίου είχαν ακολουθήσει πολιτικές ενδυνάμωσης της αξίας των νομισμάτων τους π.χ. Ιαπωνία ενώ πολλές κεντρικές τράπεζες είχαν δημιουργήσει αποθεματικά σε δολάρια. Από το 2002 μέχρι το 2007 το δολάριο έχασε το 22% της αξίας του και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να αυξηθούν οι εξαγωγές

των ΗΠΑ σε γεωργικά προϊόντα κατά 54% (Headey&Fan, 2010 σ.39). Η Παγκόσμια Τράπεζα υπολόγιζε ότι η υποτίμηση του δολαρίου συνέβαλε τελικά κατά 20% στην αύξηση της τιμής των προϊόντων (Mitchell, 2008 σ.15). Ωστόσο, ο FAO αποστασιοποιήθηκε από το συγκεκριμένο πόρισμα σημειώνοντας, βέβαια, την υποτίμηση ως αίτιο της κρίσης (FAO, 2009 σ.3). Από την άλλη πλευρά τα Ηνωμένα Έθνη δεν θεωρούσαν τον συγκεκριμένο παράγοντα ως αίτιο και για αυτό δεν τον αναφέρουν καθόλου (Mitall, 2009).

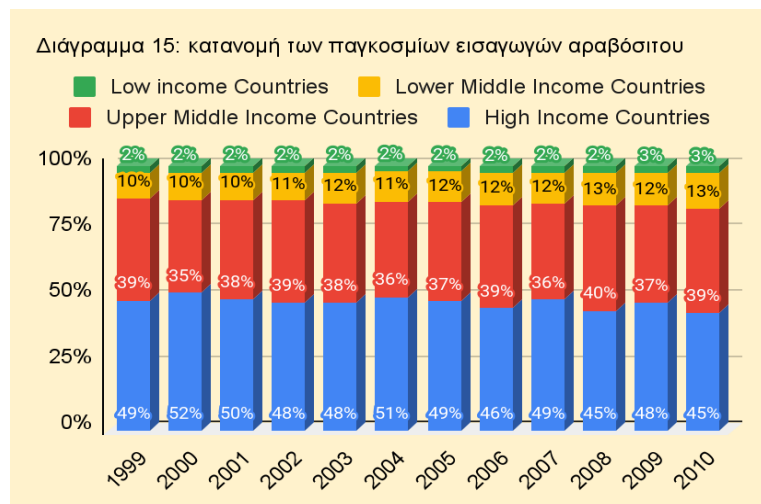
Παρά την υποτίμηση του δολαρίου και την άνοδο των τιμών οι παγκόσμιες εισαγωγές δεν μεταβλήθηκαν ιδιαίτερα ενώ η κατανομή τους ανάμεσα στις πλούσιες χώρες, τις χώρες μεσαίου εισοδήματος και τις χώρες χαμηλού εισοδήματος παρέμεινε η ίδια.

πηγή: Our World in Data

πηγή: Macrotrends

πηγή: Our World in Data

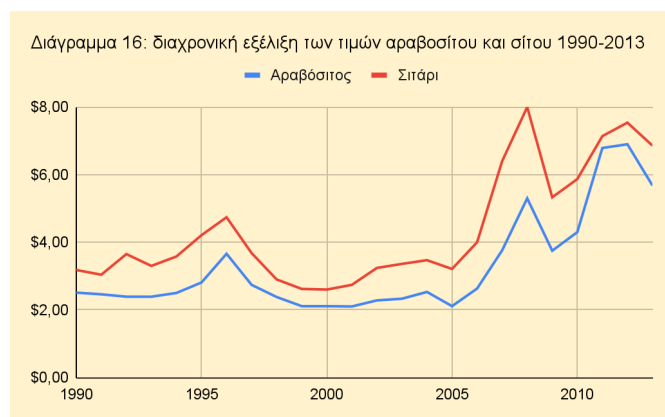
Από τα παραπάνω διαγράμματα προκύπτει ότι παρά την κατακόρυφη αύξηση της τιμής του αραβοσίτου λόγω του ολιγοπωλιακού χαρακτήρα της αγοράς και της ανελαστικότητας της ζήτησης τα κράτη δεν είχαν την δυνατότητα να περιορίσουν τις εισαγωγές τους ή να στραφούν σε άλλους προμηθευτές. Μάλιστα, το 2008, όταν η τιμή αυξήθηκε κατά 41%, οι χώρες μεσαίου εισοδήματος αύξησαν τις εισαγωγές τους κατά 5% ενώ οι χώρες χαμηλού εισοδήματος τις διατήρησαν σταθερές. Αν συνυπολογιστεί ότι περισσότερες από 30

αναπτυσσόμενες χώρες εκείνη την περίοδο είχαν συνδέσει την οικονομία τους με το δολάριο ενώ είχαν πιο ασθενείς ισοτιμίες (FAO, 2009 σ.4) τότε μπορεί να απαντηθεί με βεβαιότητα ότι η υποτίμηση του αμερικανικού νομίσματος συνεισέφερε στην αύξηση των τιμών. Ωστόσο, πιθανόν να είναι μικρότερη συνεισφορά του από ότι υπολόγιζε η Παγκόσμια Τράπεζα καθώς η έρευνα της δεν λάμβανε υπόψη τον αντίκτυπο των κερδοσκοπικών επιθέσεων.

3.3. Το τέλος της κρίσης

Το 2009 η ένταση άρχισε να αποκλιμακώνεται. Αυτό συνέβη πρώτον διότι οι υψηλές τιμές οδήγησαν τους αγρότες στην Βραζιλία, στην Κίνα και στην Ινδία να αυξήσουν την παραγωγή τους και δεύτερον επειδή η ζήτηση εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης περιορίστηκε (FAO, 2009 σ.22). Παρόλα αυτά δεν έγινε καμία προσπάθεια να αντιμετωπιστούν τα πραγματικά αίτια που προκάλεσαν την άνοδο των τιμών. Η χρήση των βιοκαυσίμων επεκτάθηκε στην ΕΕ και τις ΗΠΑ, το δολάριο συνέχισε να είναι το κυρίαρχο νόμισμα των διεθνών συναλλαγών και τα τρόφιμα δεν έπαψαν να αποτελούν χρηματιστηριακά προϊόντα. Πράγματι τα επόμενα χρόνια οι τιμές μειώθηκαν όμως παρέμειναν αρκετά υψηλότερες συγκριτικά με την περίοδο 1990-2005 (διάγραμμα 16). Η εξέλιξη αυτή επιβεβαίωσε τον Economist, ο οποίος στα τέλη του 2007, έγραφε ότι ήρθε το τέλος της εποχής του φθηνού φαγητού.

Ένας παράγοντας που παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον ήταν και ο αντίκτυπος στην οικονομική και κοινωνική ζωή των φτωχότερων κρατών. Στην Αφρική συντελέστηκαν τουλάχιστον 14 εξεγέρσεις που είχαν ως αφετηρία την έλλειψη τροφίμων ενώ ο αριθμός των υποσιτισμένων αυξήθηκε μέσα σε ένα έτος κατά 75 εκατομμύρια ανθρώπους φτάνοντας το 2007 τα 923 εκατομμύρια (FAO, 2008 σ.6). Δηλαδή, ένας στους 7 ανθρώπους στον πλανήτη, εκείνη την περίοδο, ζούσε υπό καθεστώς ασιτίας.

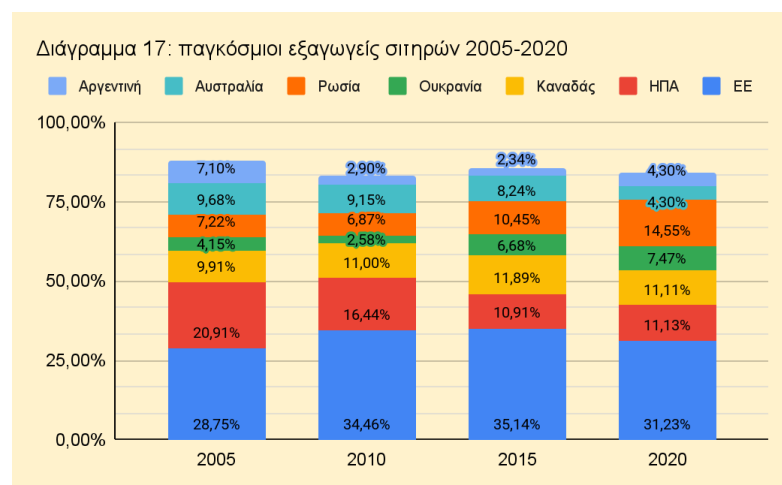
πηγή: Our World in Data

Επομένως, η κρίση του 2007 προκλήθηκε από εξωγενείς παράγοντες τόσο στην πλευρά της προσφοράς όσο και στην πλευρά της ζήτησης. Σε σχέση με την κρίση του 1972 η ένταση και το μέγεθός της ήταν μικρότερη. Ωστόσο, τα αποτελέσματα ήταν τουλάχιστον παρόμοια. Αυτό συνέβη γιατί πλέον η αγροτική παραγωγή στις αναπτυσσόμενες χώρες είχε κατακερματιστεί, με εξαίρεση την Ινδία και την Κίνα, ενώ ο κόσμος είχε διαιρεθεί σε εισαγωγείς και εξαγωγείς. Οι αναπτυγμένες χώρες δεν βίωσαν τον πληθωρισμό τόσο έντονα αφού μόλις το 10% με 20% του εισοδήματος των πολιτών τους χρησιμοποιούνταν προκειμένου να καλύψουν τις επισιτιστικές τους ανάγκες. Αντίθετα στις αναπτυσσόμενες χώρες, στους εισαγωγείς, το 60% με 80% του εισοδήματος του νοικοκυριού καταναλωνόταν για να αγοραστούν τα βασικά τρόφιμα (Mittal, 2009 σ.1). Τέλος, το 1972 μετά την λήξη της κρίσης πραγματοποιήθηκαν προσπάθειες προκειμένου να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο προστασίας και αποτροπής της επόμενης κρίσης. Το 2008 αυτό δεν συνέβη με αποτέλεσμα η αύξηση των τιμών να μην είναι παροδικό φαινόμενο και η επόμενη κρίση να ξεσπάσει σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα.

Κεφάλαιο 4: Κρίση 2022

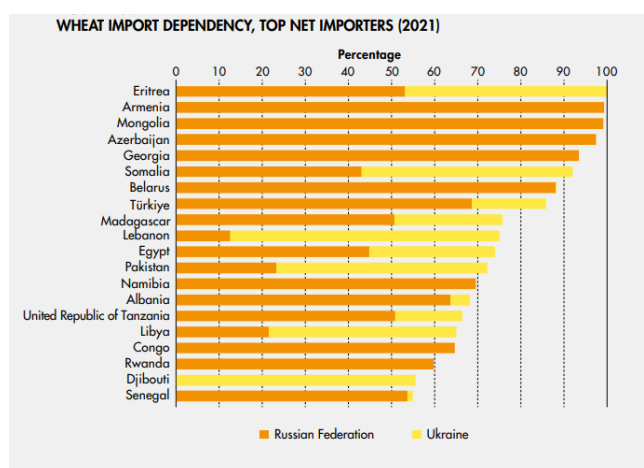
4.1. Από το 2008 μέχρι τον πόλεμο στην Ουκρανία

Μετά την κρίση του 2008 οι τιμές παρέμειναν σταθερά υψηλές και δεν κατάφεραν να επανέλθουν στα προ 2007 επίπεδα. Ωστόσο, στον τομέα της προσφοράς υπήρξαν ιστορικές εξελίξεις. Η παραγωγή της Ρωσίας και της Ουκρανίας ανέκαμψε και για πρώτη φορά στην μετασοβιετική εποχή οι χώρες αυτές άρχισαν να εξαγωγή σημαντικές ποσότητες αγροτικών προϊόντων. Το 2000 οι εξαγωγές της Ρωσίας σε σιτηρά αποτελούσαν μόλις το 0,5% των παγκόσμιων εξαγωγών, ενώ το 2020 αποτελούσαν το 14,5% καθιστώντας την το δεύτερο σε εξαγωγές κράτος στον πλανήτη (Our World in Data, 2023). Αντίστοιχη πορεία είχε και η Ουκρανία της οποίας οι εξαγωγές το 2020 ισούνταν το 7,5% του παγκοσμίου εμπορίου σιτηρών.

πηγή: Our World in Data

Τα αγροτικά προϊόντα στα οποία εξειδικεύεται η οικονομία αυτών των δύο κρατών είναι κυρίως το σιτάρι, ο αραβόσιτος, το κριθάρι και το ηλιέλαιο. Λόγω της γόνιμης γης και των χαμηλών ενεργειακών τιμών που επικρατούν στην περιοχή γύρω από την Ουκρανία τα αγαθά και ιδίως το σιτάρι είναι φθηνότερα σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο (Piters, 2022). Αυτό οδήγησε τα προηγούμενα χρόνια πολλά κράτη μεσαίου και χαμηλού εισοδήματος να στραφούν στο διμερές εμπόριο με εκείνες. Συνολικά 36 χώρες εισάγουν περισσότερο από 50% του σίτου που καταναλώνουν από την Ρωσία και την Ουκρανία ενώ κάποιες από αυτές όπως η Μογγολία και η Αρμενία εισάγουν αποκλειστικά από εκεί (Ηνωμένα Έθνη, 2022 σ.8).

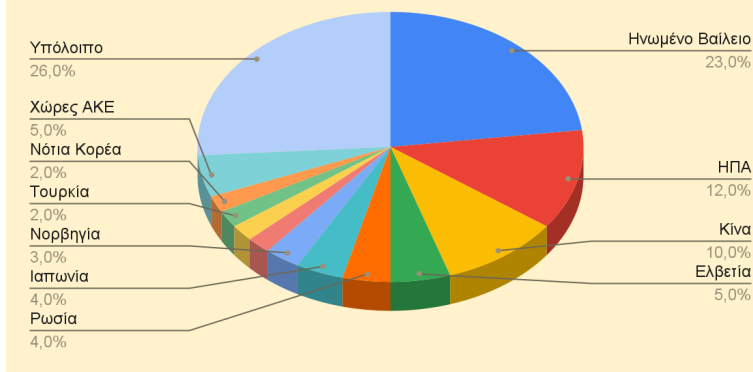

Εικόνα 1, πηγή: FAO

Από την άλλη πλευρά κύριοι προορισμοί των αγροτικών προϊόντων της ΕΕ ήταν χώρες υψηλού εισοδήματος. Το 2020 οι κορυφαίες δέκα χώρες απορροφούσαν το 65% των εξαγωγών της Ένωσης (Mirazo et al, 2022 σ.9). Αντίθετα, οι χώρες της ΑΚΕ (Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός) που εκείνη την περίοδο ήταν συνολικά 79 και αποτελούν από τα πιο “πεινασμένα” έθνη του πλανήτη και με τα οποία η Ευρώπη έχει ιδιαίτερες σχέσεις καθώς πρόκειται για τις πρώην αποικίες της η ένταξη του εμπορίου ήταν μόλις 5% επί των συνολικών εξαγωγών της για αγροτικά προϊόντα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2023).

Συνεπώς, ύστερα από το 2008 συνέβη μία επιπλέον διχοτόμηση στο παγκόσμιο σύστημα διανομής τροφίμων. Η άνοδος της παραγωγής σε Ρωσία και Ουκρανία σε συνδυασμό με την προθυμία τους να εξελιχθούν σε παγκόσμιοι προμηθευτές αγροτικών προϊόντων οδήγησε τις φτωχότερες χώρες του νότου να αγοράζουν κυρίως από εκείνες. Ταυτόχρονα η ΕΕ ως ο κορυφαίος και πιο αξιόπιστος προμηθευτής στρεφόταν στο εμπόριο με τα πλούσια έθνη του πλανήτη. Υπήρξε με άλλα λόγια μια μερική εξειδίκευση της παραγωγής κατά την οποία Ρωσία-Ουκρανία θα προσανατολιζόνταν στο εμπόριο ακατέργαστων φθηνών αγροτικών προϊόντων ενώ η ΕΕ στο εμπόριο επεξεργασμένων αγροτικών αγαθών που ζητούσαν τα ανεπτυγμένα κράτη. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2020 το ένα τέταρτο των εξαγωγών της Ένωσης αποτελούσαν από βρεφικές τροφές, σοκολάτες, ζυμαρικά, γλυκά και παρασκευάσματα τροφίμων (Mirazo et al, 2022 σ.9).

Διάγραμμα 18: Εξαγωγές αγροτικών προϊόντων ΕΕ 2020

πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή

4.2. Η περίοδος της πανδημίας του Covid-19

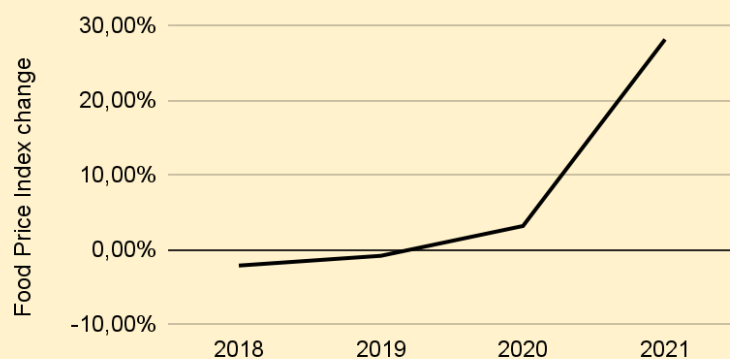
Προτού ξεκινήσει η ανάλυση για τα αποτελέσματα του πολέμου στην Ουκρανία σχετικά με την επισιτιστική ασφάλεια θεωρείται σκόπιμο στο σημείο αυτό να υπάρξει και μία αναφορά στην περίοδο της πανδημίας Covid-19. Τον Φεβρουάριο του 2020, όταν δηλαδή άρχισαν να περιορίζονται οι μετακινήσεις και να κλείνουν οι οικονομίες, πολλοί πίστευαν ότι θα χρειαστεί να αντιμετωπιστεί ακόμα μία επισιτιστική κρίση. Τα Ηνωμένα Έθνη, ελλείψει δεδομένων, τον Ιούνιο του 2020 εκτιμούσαν ότι λόγω της συρρίκνωσης της ζήτησης οι τοπικές αγορές θα κατέρρεαν και θα οδηγούσαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των κρατών μέσου και χαμηλού εισοδήματος στην πείνα (Ηνωμένα Έθνη, 2020 σ.7).

Αυτό το σενάριο δεν επιβεβαιώθηκε. Το παγκόσμιο σύστημα ήταν πιο προετοιμασμένο σε σχέση με το 2008. Η αγορά ήταν σε καλύτερη κατάσταση καθώς όπως περιγράφηκε και παραπάνω είχαν προστεθεί και άλλες χώρες εξαγωγείς. Ταυτόχρονα εκείνη την χρονιά σημειώθηκαν καλές σοδειές ενώ υπήρχαν και αποθεματικά από προηγούμενα έτη (McDermott&Swinnen, 2022 σ.65). Επιπλέον, ο γεωργικός τομέας σε πολλές χώρες θεωρήθηκε καθοριστικής σημασίας και για αυτό τον λόγο έγιναν προσπάθειες ώστε να μην διακοπεί η παραγωγή.

Συνεπώς, επρόκειτο για μία κρίση που συνέβη εξαιτίας του περιορισμού της ζήτησης. Το 2019 ο Δείκτης Τιμών Τροφίμων¹ παρουσίαζε μείωση μικρότερη του 1% σε σχέση με το 2018. Το 2020, ύστερα από την μεσολάβηση των lockdowns, της μείωσης της ζήτησης και του περιορισμού της κίνησης των αγαθών, παρουσίασε αύξηση σε σχέση με το 2019 μόλις 3,15%. Με το “άνοιγμα” των αγορών το 2021 η ζήτηση άρχισε να επανέρχεται αυξάνοντας τις τιμές κατά 28,1% σε σχέση με το 2020. Με άλλα λόγια οι τιμές αυξήθηκαν κυρίως εξαιτίας της απότομης αύξησης της ζήτησης η οποία οδήγησε σε πληθωρισμό και αν δεν είχε μεσολάβήσει ο πόλεμος στην Ουκρανία η οικονομία θα είχε ισορροπήσει.

¹ Food Price Index: είναι ο δείκτης που μετράει τις μεταβολές της τιμής των τροφίμων βασιζόμενος σε ένα καλάθι στο οποίο συμμετέχουν τα εξής είδη: δημητριακά (σιτηρά, αραβόσιτος, κλπ), κρέας, τρόφιμα καθημερινής κατανάλωσης (π.χ. τυρί), λάδι λαχανικών και ζάχαρη.

Διάγραμμα 19: Ποσοστιαία μεταβολή Food Price Index 2017-2021

πηγή: FAO

4.3. Ο πόλεμος στην Ουκρανία

Στις 24 Φεβρουαρίου η Ρωσία εισβάλλει στην Ουκρανία τερματίζοντας μία περίοδο κατά την οποία δεν είχαν συμβεί μεγάλοι επεκτατικοί πόλεμοι επί Ευρωπαϊκού εδάφους. Η εισβολή επέφερε κρίσεις που έπληξαν τον πλανήτη γεωπολιτικά, οικονομικά, ενεργειακά αλλά και επισιτιστικά. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως ο πόλεμος διεξάγεται ανάμεσα σε δύο από τους κορυφαίους εξαγωγούς τροφίμων οι οποίοι το 2021 παρήγαγαν διεθνώς το 34% του σίτου, το 17% του αραβοσίτου, το 27% του κριθαριού, το 55% του ηλιελαίου ενώ η συνολική προσφορά τους στην παγκόσμια κατανάλωση θερμίδων ήταν 11,8% (European Parliament, 2022). Η ρωσική εισβολή είχε σαν αποτέλεσμα ο Δείκτης Τιμών Τροφίμων (ΔΤΤ) να φτάσει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα. Το 2021 είχε κλείσει με τον ΔΤΤ να μην υπερβαίνει τις 144 μονάδες. Με την διαμεσολάβηση του πολέμου, 3 μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 2022 αριθμούσε 158,4 μονάδες (FAO, 2023).

Όπως είναι προφανές η άνοδος των τιμών που σημειώθηκε οφείλεται κατά κύριο λόγο στην μείωση της παραγωγής της Ουκρανίας. Τον Ιούνιο του 2022 ο FAO υπολόγιζε ότι το 20% της γόνιμης υπαίθρου η οποία δεν ελεγχόταν από τον κατακτητή είχε μείνει ακαλλιέργητη περιορίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ανοιξιιάτικη σοδειά (FAO, 2022 σ.2). Παράλληλα, προέκυψαν προβλήματα εξαγωγής της ουκρανικής παραγωγής αφού η Μαύρη Θάλασσα ήταν απροσπέλαστη.

Μία ακόμη σημαντική παράμετρος ήταν η άνοδος των τιμών ενέργειας. Τον Απρίλιο του 2022 η τιμή του πετρελαίου είχε αυξηθεί κατά 46% και του φυσικού αερίου κατά 49% σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2021 (Ηνωμένα Έθνη, 2022 σ.10) ενώ, σχεδόν ταυτόχρονα, η ΕΕ αποφάσισε να περιορίσει τις ενεργειακές εισαγωγές από την Ρωσία. Αυτό σήμαινε ότι η επένδυση σε βιοκαύσιμα έγινε ξανά ελκυστική και ότι τα κόστη μεταφοράς και παραγωγής των τροφίμων αυξήθηκαν.

Επιπλέον, ο πόλεμος δημιούργησε ζήτημα σε ένα θέμα που δεν είχε σημαντικό ρόλο στις προηγούμενες κρίσεις. Παρατηρήθηκε άνοδος στις τιμές των λιπασμάτων. Αυτό συνέβη για δύο λόγους. Πρώτον γιατί η Ρωσία και η σύμμαχός της Λευκορωσία ελέγχουν το 20% των παγκόσμιων εξαγωγών (Ηνωμένα Έθνη, 2022 σ.9) και δεύτερον διότι η άνοδος των τιμών ενέργειας αύξησε το κόστος παραγωγής τους και κατ'έπекταση τις τιμές τους. Από τον

Φεβρουάριο του 2022 μέχρι τον Απρίλιο του ίδιου έτους η τιμή τους (Fertilizer Price Index) είχε αυξηθεί κατά 33% (YChart, 2023). Ο περιορισμός των εξαγωγών της Ρωσίας και της Λευκορωσίας μείωσε τα αποθεματικά των τρίτων κρατών με αποτέλεσμα οι υπόλοιπες χώρες παραγωγοί να περιορίσουν και εκείνες τις εξαγωγές λιπασμάτων επηρεάζοντας και με αυτόν τον τρόπο το διεθνές εμπόριο τροφίμων. Ακόμα η μείωση της έντασης του εμπορίου συνοδεύτηκε και από ένα έμμεσο αποτέλεσμα το οποίο δεν φάνηκε κατά τους πρώτους μήνες του πολέμου. Καθώς είναι απαραίτητη η χρήση τους προκειμένου να επιτευχθεί η ανάπτυξη στον αγροτικό τομέα η έλλειψή τους σήμαινε μείωση της παραγωγικότητας και μικρότερη παραγωγή κατά τους επόμενους μήνες. Υπολογίζεται ότι η μείωση κατά 1% της παγκόσμιας σοδειάς αυξάνει τις τιμές των τροφίμων κατά 8,5% (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2023 σ.2). Τα Ηνωμένα Έθνη σε έκθεση που συνέταξαν τον Απρίλιο του 2022 θεωρούσαν ότι μπορεί να υπάρξει μείωση της παραγωγικότητας ακόμα και 50% με τα κράτη που έχουν τον μεγαλύτερο αριθμό μικροκαλλιεργητών να ζημιώνονται περισσότερο (Ηνωμένα Έθνη, 2022 σ.9).

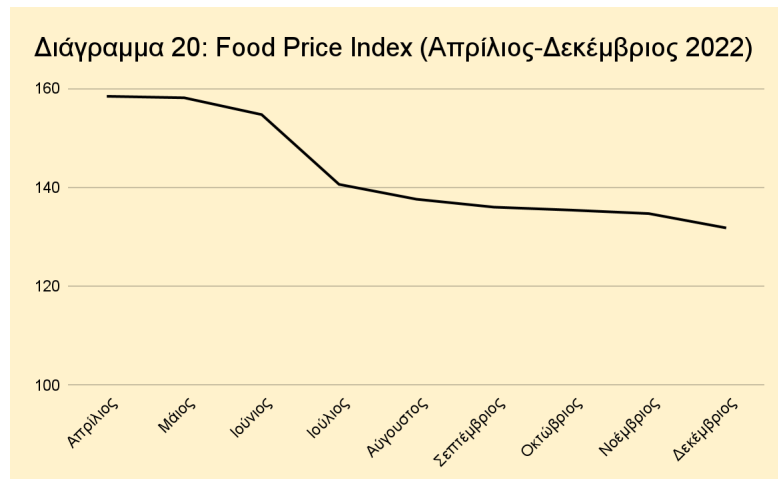
Για να αντιληφθεί κανείς την σημασία των λιπασμάτων αξίζει να αναφερθεί το παράδειγμα της Κένυας. Η χώρα της Υποσαχάριας Αφρικής είναι εισαγωγέας λιπασμάτων τα οποία συμμετέχουν σε μεγάλο βαθμό στην εγχώρια παραγωγή. Η μη χρήση τους λόγω του διπλασιασμού των τιμών έχει ως συνέπεια οι Κενυάτες καλλιεργητές (που δεν τα χρησιμοποιούσαν) να μειώσουν την παραγωγικότητά τους κατά 20% (Breeisinger et al, 2022 σ.4). Μέχρι τον Ιούνιο του 2022, δηλαδή τέσσερις περίπου μήνες από την έναρξη του πολέμου, εξαιτίας των σοκ που προκλήθηκαν στις αγορές τροφίμων, λιπασμάτων και ενέργειας το ΑΕΠ της συρρικνώθηκε κατά 0,8%, η ανεργία αυξήθηκε κατά 2,8% και η κατανάλωση περιορίστηκε κατά 2,6% ενώ η φτώχεια αυξήθηκε και αυτή κατά το ίδιο ποσοστό (Breisinger et al, Ιούλιος 2022). Τα γεγονότα αυτά συμβαίνουν σε μία από τις πιο ανθεκτικές οικονομίες της Αφρικής. Επιπλέον, άμεσο αποτέλεσμα του πολέμου ήταν 258 εκατομμύρια άνθρωποι (60 περισσότεροι σε σχέση με το 2021) σε 58 χώρες να βρίσκονται το 2022 υπό καθεστώς επισιτιστικής ανασφάλειας (Global Report on Food Crises, 2023 σ.7).

4.4. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Τον Νοέμβριο του 2022 διεξήχθη η 45η Σύνοδος Υπουργών ΕΕ-ΑΚΕ (χώρες Αφρικής, Καραϊβικής, Ειρηνικού). Στην εν λόγω συνάντηση αρκετοί υπουργοί των χωρών ΑΚΕ ανέδειξαν την Ένωση ως κύριο υπεύθυνο για τις υψηλές τιμές των τροφίμων ενώ τη κατηγορήσαν ότι εξαιτίας των πολιτικών της οι λαοί τους έρχονται αντιμέτωποι με τον κίνδυνο της επισιτιστικής ανασφάλειας και την εγκάλεσαν να αναλάβει περισσότερες δράσεις.

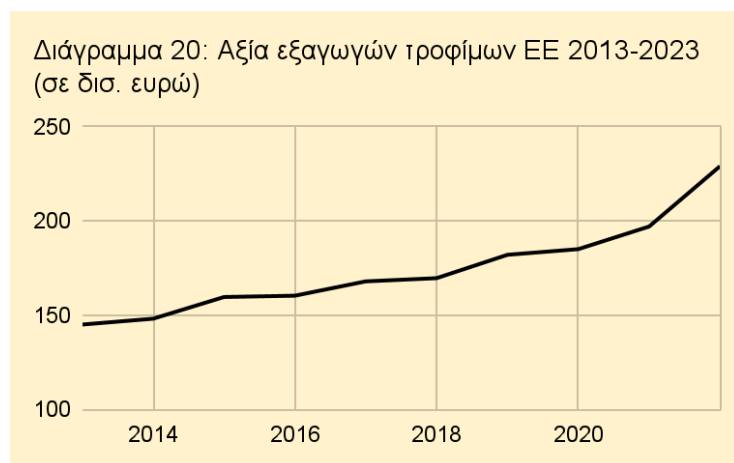
Ωστόσο, η κριτική που της ασκείται είναι έως έναν βαθμό υπερβολική. Η ΕΕ από την πρώτη στιγμή που ξέσπασε η κρίση την αντιλήφθηκε ως προνομιακό τομέα για να επεκτείνει την επιρροή της, ιδίως στην Αφρική. Για αυτόν τον λόγο ανέλαβε άμεσα πρωτοβουλίες. Αρχικά, προσπάθησε να δημιουργήσει διαδρόμους προκειμένου να εξαχθούν τα προϊόντα της Ουκρανίας. Μέσω των πρωτοβουλιών EU Solidarity Lanes και Black Sea Initiative από την αρχή του πολέμου μέχρι και τον Φεβρουάριο του 2023 είχε εξαχθεί το 60% των Ουκρανικών σιτηρών με το 44% εξ αυτών να κατευθύνεται σε χώρες μέσου και χαμηλού εισοδήματος (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2023 σ.2). Ακόμα, η ΕΕ δεν επιβάλλει κυρώσεις σε αγροτικά προϊόντα και λιπάσματα που προέρχονται από την Ρωσία ενώ στην πρωτοβουλία REPowerEU η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισηγήθηκε τον περιορισμό της παραγωγής βιοκαυσίμων (Bioenergy International, 2022).

Ταυτόχρονα, προσφέρει οικονομική βοήθεια στους ασθενέστερους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αρχικά ενέκρινε χορηγία 600 εκατομμυρίων ευρώ (Reliefweb, 2022) η οποία προστέθηκε στο Ευρωπαϊκό Ταμείο Ανάπτυξης για να χρηματοδοτηθούν οι ανάγκες των χωρών ΑΚΕ σε τρόφιμα (78 συνολικά) ενώ στην πορεία απελευθέρωσε το ποσό των 210 εκατομμυρίων ευρώ για να διατεθεί σε 15 πληγείσες χώρες (EU Commission, November 2022). Τέλος, επαναπροσδιόρισε την υπόσχεσή της κατά την οποία θα επένδυε 8 δισ. ευρώ την περίοδο 2020-2024 και δεσμεύτηκε αυτό να πραγματοποιηθεί μέσα στην εξαετία 2021-2027 (European Parliament Research Service, 2023).

πηγή:FAO

Οι παραπάνω ενέργειες είχαν σαν αποτέλεσμα οι τιμές των τροφίμων να επιστρέψουν στα προπολεμικά επίπεδα, τα οποία όμως ήταν ήδη πολύ υψηλά λόγω της πανδημίας Covid-19 (Διάγραμμα 19). Παράλληλα η Ευρωπαϊκή Ένωση σημείωσε άνοδο των εξαγωγών τροφίμων κατά 31,7 δισεκατομμύρια ευρώ με την πιο μεγάλη αύξηση να σημειώνεται στις εξαγωγές σιτηρών των οποίων η αξία αυξήθηκε κατά 63% σε σχέση με το 2022 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2023 σ.1). Επιπλέον το ποσοστό που κατευθύνεται προς τον υπόλοιπο κόσμο (Διάγραμμα 17) αυξήθηκε από 26% που ήταν το 2020 σε το 31% το 2022.

πηγή: Eurostat

Συνεπώς, η Ευρώπη το 2022 κατά την περίοδο του πολέμου προσπάθησε να καλύψει το κενό που δημιουργήθηκε στην αγορά. Γνώριζε, ωστόσο, ότι οι οικονομίες που εισάγουν από την Ρωσία και την Ουκρανία είναι αδύναμες και ότι δεν θα καταφέρουν να αποπληρώσουν τα χρέη τους προς την ίδια. Έτσι αποφάσισε να τις χρηματοδοτήσει με “ανθρωπιστικά” πακέτα στήριξης ικανοποιώντας ταυτόχρονα τρεις στόχους. Πρώτον, περιορίζει τον ρόλο της Ρωσίας σε κρίσιμες περιοχές του πλανήτη. Δεύτερον, αυξάνει τα έσοδά της από το εμπόριο και τρίτον ενισχύει την διπλωματικής της θέση αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες και χρηματοδοτώντας τις αποστολές ανθρωπιστικής βοήθειας των Ηνωμένων Εθνών. Με άλλα λόγια η ΕΕ, ύστερα από 60 σχεδόν χρόνια προετοιμασίας στον τομέα της αγροτικής παραγωγής αρχίζει να ασκεί ενεργή εξωτερική πολιτική και να χρησιμοποιεί το ζήτημα της επισιτιστικής ασφάλειας προκειμένου να ενδυναμώσει τις σχέσεις της με τα αναπτυσσόμενα κράτη που πολλά εξ αυτών την αντιμετωπίζουν με καχυποψία εξαιτίας του βεβαρημένου παρελθόντος της. Υπό αυτό το πρίσμα όσον αφορά το επισιτιστικό κομμάτι, ο πόλεμος στην Ουκρανία μάλλον είχε θετικά αποτελέσματα για την Ένωση καθώς μέχρι και το 2021 δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί την Ρωσία τόσο απροκάλυπτα. Πλέον όμως, η τελευταία αντιμετωπίζεται ως εχθρός και σε συνδυασμό με την ανάγκη για την ανάληψη άμεσων δράσεων αυτό παρέχει ισχυρή νομιμοποίηση για την άσκηση πιο ενεργής πολιτικής. Εν κατακλείδι ο ανταγωνισμός που έχει ξεσπάσει ανάμεσα στην ΕΕ και τον βόρειο γείτονά της θυμίζει έντονα τον ανταγωνισμό που υπήρχε ανάμεσα στην Σοβιετική Ένωση και τις ΗΠΑ, πριν το 1970, για το ποιος θα “ταΐζει” τον Τρίτο Κόσμο.

Εν κατακλείδι, στα έτη που μεσολάβησαν από το 2008 η Ουκρανία και η Ρωσία εξελίχθηκαν σε κορυφαίους εξαγωγούς ενώ η αγορά εξειδικεύτηκε. Συγκεκριμένα, οι προαναφερθείσες χώρες εξήγαγαν τρόφιμα στα φτωχά κράτη ενώ η ΕΕ προμήθευε κατά κύριο λόγο στα πλούσια. Η κρίση του 2022 ξεκίνησε από ένα “σοκ” που προήλθε από την πλευρά της προσφοράς. Ο Ρωσο-Ουκρανικός πόλεμος διατάραξε τις αλυσίδες παραγωγής. Το γεγονός αυτό συνδυάστηκε με τις ήδη υψηλές τιμές που προϋπήρχαν λόγω της πανδημίας Covid-19, την ενεργειακή κρίση η οποία οδήγησε για ακόμα μία φορά στη χρήση των βιοκαυσίμων και την άνοδο της τιμής των λιπασμάτων που επέφερε μείωση της παραγωγικότητας. Τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα ο Δείκτης Τιμών Τροφίμων να φτάσει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα τον Απρίλιο του 2022. Στην συνέχεια παρενέβη η διεθνής κοινότητα, με επικεφαλής την ΕΕ, η οποία μέσω του επισιτιστικού ζητήματος προσπάθησε να ανταγωνιστεί διπλωματικά την Ρωσία, και αποκλιμάκωσε την ένταση. Τέλος, οι τιμές τον Δεκέμβριο του 2022 είχαν επανέλθει στα προπολεμικά επίπεδα, όχι όμως και σε επίπεδα προ πανδημίας.

Κεφάλαιο 5: Σύγκριση των κρίσεων και η εξέλιξη του διεθνούς συστήματος

5.1. Σύγκριση των κρίσεων

Πίνακας 1

Κρίσεις	Αίτια	Αντιμετώπιση
1972-1976	1. Κακές καιρικές συνθήκες 2. Εμπόριο των ΗΠΑ με τον Σοσιαλιστικό κόσμο 3. Πολιτικές μείωσης της παραγωγής στις ΗΠΑ	1. Καλές καιρικές συνθήκες και αύξηση της παραγωγής 2. Διακοπή εμπορίου με την ΕΣΣΔ 3. Αύξηση της καλλιεργήσιμης γης στις ΗΠΑ 4. Δημιουργία συστημάτων ελέγχου των εξαγωγών
2006-2009	1. Παραγωγή βιοκαυσίμων και σύνδεση της τιμής των τροφίμων με του πετρελαίου 2. Κερδοσκοπικές επιθέσεις 3. Υποτίμηση του δολαρίου	1. Αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής 2. Μείωση της παγκόσμιας ζήτησης λόγω της ύφεσης
2022-2023	1. Πόλεμος Ρωσίας-Ουκρανίας 2. Μείωση της ποσότητας των λιπασμάτων	1. Διεθνείς πρωτοβουλίες εξαγωγής προϊόντων από την Ουκρανία 2. Μη επιβολή κυρώσεων στην Ρωσία για εξαγωγές σε τρόφιμα και λιπάσματα 3. Επιχορηγήσεις προς τον παγκόσμιο νότο

Συνολικά αναλύθηκαν τρεις κρίσεις, του 1972, του 2008 και του 2022. Οι πρώτες δύο προέκυψαν ύστερα από λάθος επιλογές των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1972 οι κακές καιρικές συνθήκες οδήγησαν σε μείωση της παραγωγής σε όλες τις χώρες εξαγωγούς, εξαιρουμένων των ΗΠΑ. Την στιγμή που συνέβαινε αυτό οι τελευταίες αποφάσιζαν να περιορίσουν την

παραγωγή σιτηρών και να αρχίσουν τις εξαγωγές προς τον κομμουνιστικό κόσμο. Η εν λόγω απόφαση οδήγησε σε κατακόρυφη άνοδο των τιμών των τροφίμων, αποσταθεροποιώντας με αυτόν τον τρόπο την οικονομία τους αλλά και την επισιτιστική ασφάλεια των ασθενέστερων κρατών που εξαρτούνταν σχεδόν σε απόλυτο βαθμό από εκείνες. Επομένως, τα αίτια της αποσταθεροποίησης ήταν σχετικά απλά και για αυτό η αγορά το 1976 είχε ανακάμψει. Στην συνέχεια οι ΗΠΑ ανέλαβαν πρωτοβουλίες προκειμένου να διασφαλίσουν ότι δεν θα επανέλθει το ζήτημα και το πέτυχαν.

Η επόμενη κρίση ξέσπασε το 2007, 35 χρόνια μετά το 1972. Στο ενδιάμεσο ωστόσο είχαν επέλθει σημαντικές αλλαγές. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε μετατραπεί πλέον σε σημαντικό εξαγωγέα τροφίμων ενώ η ισχύς των ΗΠΑ στον τομέα αυτό είχε περιοριστεί. Ωστόσο, ακόμα είχαν την δυνατότητα να επηρεάζουν καθοριστικά τις τιμές. Από το 1990 και έπειτα τα αναπτυγμένα κράτη με πρωτοπόρους την ΕΕ και τις ΗΠΑ υποδαύλιζαν το υπάρχον σύστημα διανομής τροφίμων επενδύοντας στα βιοκαύσιμα. Η απόφαση για την παραγωγή τους λήφθηκε σε μία περίοδο κατά την οποία ήταν ζωτικής σημασίας να βρεθούν εναλλακτικές μορφές ενέργειας ώστε να στηριχθούν οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης. Όμως, η “παρενέργεια” της εν λόγω πρωτοβουλίας ήταν η σύνδεση των τιμών των ορυκτών πόρων με τις τιμές των τροφίμων. Ο αραβόσιτος και τα έλαια ήταν πια υποκατάστατα του πετρελαίου παρόλο που δεν μπορούσαν να επηρεάσουν την τιμή του. Επιπροσθέτως, μετά από το 2000 λόγω νομοθετικών παρεμβάσεων του Κογκρέσου τα τρόφιμα άρχισαν να αποτελούν στόχους κερδοσκοπικών επιθέσεων κάνοντας ακόμα πιο ευμετάβλητη την τιμή τους.

Τα παραπάνω είχαν ως απόρροια το 2006, όταν ξεκίνησε το κόστος του πετρελαίου να αυξάνεται, ο πλανήτης να οδηγηθεί σε νέα επισιτιστική κρίση η οποία δεν ξεπεράστηκε ποτέ. Σε αντίθεση με το 1972 το 2007 δεν έγινε καμία απόπειρα να μεταρρυθμιστεί το διεθνές σύστημα παραγωγής και διανομής τροφίμων με αποτέλεσμα οι τιμές να παραμείνουν σταθερά υψηλές. Τα έτη που ακολούθησαν η παραγωγή της Ρωσίας και της Ουκρανίας ανέκαμψε και ανέλαβαν τον ρόλο του προμηθευτή, ιδίως για τα φτωχότερα κράτη.

Η ισορροπία διαταράχθηκε για μία ακόμη φορά εξαιτίας της πανδημίας Covid-19 η οποία, αφού πρώτα περιόρισε δραστικά την παγκόσμια ζήτηση, με την επανέναρξη της λειτουργίας των οικονομιών την εκτίναξε και αύξησε ξανά τις τιμές. Στην συνέχεια, σε αυτό το γεγονός προστέθηκε ο πόλεμος που διεξήχθη ανάμεσα στον δεύτερο μεγαλύτερο εξαγωγέα σιτηρών στον κόσμο και στον πέμπτο (Ρωσία-Ουκρανία) αυξάνοντας το κόστος των τροφίμων σε πρωτόγνωρα επίπεδα. Παράλληλα η εισβολή οδήγησε και στην περιορισμένη χρήση λιπασμάτων μειώνοντας και την παραγωγικότητα.

Παρόλα αυτά, λόγω των παρεμβάσεων των διεθνών δρώντων η ένταση εκτονώθηκε. Αυτή είναι η σημαντικότερη διαφοροποίηση της κρίσης του 2022 σε σχέση με τις υπόλοιπες δύο. Το 1972 οι ΗΠΑ δεν μπορούν να αντιληφθούν το μέγεθος του προβλήματος και εξαιτίας της απουσίας μηχανισμών ελέγχου λαμβάνουν την μία κακή απόφαση μετά την άλλη με αποτέλεσμα η κανονικότητα να επανέλθει 4 χρόνια αργότερα. Αντίστοιχα, το 2007 οι διεθνείς οργανισμοί, των οποίων ο ρόλος είχε αυξηθεί, πάλι δεν κατάφεραν να αντιληφθούν εγκαίρως τα αίτια του προβλήματος αλλά και όταν τα αντιλήφθηκαν οι ίδιοι και τα κράτη δεν προέβησαν σε κάποια μεταρρύθμιση αφήνοντας την αγορά να προσφέρει τις λύσεις. Το 2022, όμως, η κατάσταση ήταν διαφορετική. Η διεθνής κοινότητα, αφού ανταποκρίθηκε σε ικανοποιητικό βαθμό απέναντι στο ζήτημα της πανδημίας, κατανόησε άμεσα το πρόβλημα και τους κινδύνους που επιφύλασσε ο πόλεμος. Με πρωτοβουλίες της η Ευρωπαϊκή Ένωση κατάφερε και αποκλιμάκωσε την ένταση και σε λιγότερο από 10 μήνες οι τιμές είχαν επιστρέψει στα προπολεμικά δεδομένα. Ωστόσο, μέχρι και την στιγμή που γράφονται

αυτές οι γραμμές δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια απόπειρα για να μεταρρυθμιστεί το διεθνές σύστημα παραγωγής και διανομής τροφίμων.

5.2. Οι μεταβολές που επέφεραν οι κρίσεις στο διεθνές σύστημα παραγωγής και διανομής τροφίμων

Πίνακας 2

Κρίσεις	Οι αλλαγές που επήλθαν μετά από τις επισιτιστικές κρίσεις στο διεθνές σύστημα παραγωγής και διανομής τροφίμων
Μετά από το 1976	• Περιορισμός της κυριαρχίας των ΗΠΑ στις εξαγωγές • Άνοδος της παραγωγής και εξαγωγής τροφίμων της Ευρώπης • Οι πρακτικές dumping και διάλυσης της παραγωγής των φτωχότερων κρατών συνεχίζονται • Διεθνείς οργανισμοί εξαναγκάζουν τις φτωχότερες χώρες να εξειδικευτούν σε ένα προϊόν
Μετά από το 2008	• Άνοδος της παραγωγής τροφίμων Ρωσίας και Ουκρανίας • Διχοτόμηση του κόσμου. Οι “πλούσιοι” αγοράζουν από ΕΕ οι “φτωχοί” από Ρωσία-Ουκρανία • Επισιτιστικός ανταγωνισμός Ρωσίας-ΕΕ
Μετά από το 2022	• Πόλεμος στην Ουκρανία και κορύφωση του ανταγωνισμού ΕΕ-Ρωσίας • Αξιοποίηση των τροφίμων ως διπλωματικά εργαλεία

Οι ΗΠΑ ήταν η πρώτη χώρα που αντιλήφθηκε την σημασία της επισιτιστικής αυτονομίας μετά το 1945 και με το σχέδιο Μάρσαλ βοήθησε την Ευρώπη να αναπτύξει τον αγροτικό της τομέα προκειμένου να μειωθεί το εμπόριο με την Σοβιετική Ένωση. Ταυτόχρονα, οι Ηνωμένες Πολιτείες άσκησαν πολιτικές τόνωσης της αγροτικής προσφοράς στο εσωτερικό τους με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν πλεονάσματα τα οποία στην συνέχεια τα εξήγαγαν ως επισιτιστική βοήθεια σε χώρες του Τρίτου Κόσμου. Η συγκεκριμένη βοήθεια μπορεί να περιόριζε τα βραχυχρόνια προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα κράτη αυτά αλλά σε μακροχρόνιο επίπεδο διέλυαν την παραγωγή τους η οποία δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τα φθηνότερα εισαγόμενα προϊόντα. Μέχρι το 1972 τα αναπτυσσόμενα και λιγότερο αναπτυγμένα κράτη από αυτόνη, που ήταν προπολεμικά, είχαν μετατραπεί σε εισαγωγείς τροφίμων και οι παραγωγικές τους δομές είχαν καταστραφεί.

Το 1972 οι ΗΠΑ κυριαρχούσαν στο παγκόσμιο εμπόριο αγροτικών αγαθών ενώ αντιλαμβάνονταν τα τρόφιμα ως ένα “όπλο” για την εξωτερική τους πολιτική. Όταν η ΕΣΣΔ ξεκίνησε να αγοράζει από εκείνες το Κογκρέσο προέτεινε την διπλωματία και όχι την οικονομία και την επισιτιστική ασφάλεια. Ο Πρόεδρος Νίξον χρησιμοποίησε το διμερές εμπόριο με την ΕΣΣΔ προκειμένου να δημιουργήσει συνθήκες εξάρτησης για τα κομμουνιστικά κράτη. Η βοήθεια που άλλοτε παρείχε στα φτωχότερα έθνη κατευθύνθηκε προς το Σοβιετικό Μπλοκ. Έτσι χρειάστηκε λιγότερο από ένα έτος για να αποσταθεροποιηθεί η αγροτική οικονομία των ΗΠΑ και μαζί όλων των κρατών τα οποία εξαρτούνταν από εκείνη. Ύστερα από το συγκεκριμένο συμβάν το Κογκρέσο αποφάσισε ότι πρέπει να αναδειχθούν και άλλοι παραγωγοί και εξαγωγείς τροφίμων. Αυτό έδωσε την δυνατότητα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα να αναβαθμίσει τον ρόλο της η οποία, ακολουθώντας το παράδειγμα του συμμάχου της, είχε ήδη επιδοτήσει την προσφορά μέσω της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, αρχικά για να αυτονομηθεί και έπειτα για να εξελιχθεί σε εξαγωγή.

Από το 1976 ξεκινάει μία μακρόπνοη διαδικασία φιλελευθεροποίησης των αγορών. Με την Σοβιετική Ένωση σε παρακμή και τις χώρες του Τρίτου Κόσμου να χρειάζονται οικονομική υποστήριξη ο ρόλος των διεθνών οργανισμών αναβαθμίστηκε. Εκείνοι για να παρέχουν αναπτυξιακή βοήθεια σε κράτη που την αιτούνταν, τα εξανάγκαζαν να προβούν σε μεταρρυθμίσεις. Στόχος τους ήταν να δημιουργηθεί ένα σύστημα διεθνούς εμπορίου στο οποίο κάθε χώρα θα εξειδικεύεται σε ένα προϊόν. Ο παγκόσμιος νότος παρήγαγε πλέον κατά κύριο λόγο τροπικά αγαθά (π.χ. καφές, κακάο, μπανάνες) ενώ ο ανεπτυγμένος βορράς συνέχιζε να παράγει τα απαραίτητα για την επισιτιστική ασφάλεια προϊόντα (π.χ. σιτηρά, αραβόσιτος, σόγια). Προφανώς από την συγκεκριμένη εξέλιξη κερδισμένος ήταν ο πλούσιος βορράς ο οποίος από την μία πλευρά δημιούργησε συνθήκες ανταγωνιστικής αγοράς για τα τροπικά προϊόντα που εισήγαγε και από την άλλη πλευρά δημιούργησε ένα ολιγοπωλιακό καθεστώς για τα αγαθά που εκείνος παρήγαγε. Σε αυτή την περίοδο 1976-2008 τα τρόφιμα έχουν πάψει να αποτελούν αντικείμενο διπλωματικού ανταγωνισμού και η κυρίαρχη αντίληψη τα θεωρεί εμπορεύματα. Σε αυτό το γεγονός καθοριστική ήταν η ύπαρξη, ιδίως από το 1990 και έπειτα, ενός μονοπολικού κόσμου.

Από το 1990 η σημαντικότερη εξαγωγή είναι η ΕΕ ενώ η δύναμη των ΗΠΑ έχει υποχωρήσει. Στα μέσα της δεκαετίας του 2000 η παραγωγή της Ρωσίας και της Ουκρανίας αρχίζει να ανακάμπτει. Οι δύο αυτές χώρες υπερτερούν έναντι της Ευρώπης καθώς έχουν χαμηλότερο κόστος παραγωγής και πιο γόνιμη γη. Ωστόσο, ελλείπει βιομηχανικών υποδομών αλλά και αξιοπιστίας, οι εξαγωγές τους κατευθύνονται προς τις φτωχές χώρες του νότου ενώ η ΕΕ εξάγει επεξεργασμένα ακριβά προϊόντα στα αναπτυγμένα κράτη. Άρα, υπήρξε μία επιπλέον διχοτόμηση στην αγορά η οποία αφορούσε την πλευρά της προσφοράς κομβικών αγροτικών προϊόντων.

Αποτέλεσμα της διχοτόμησης ήταν να επανέλθει ο ανταγωνισμός για το ποιος θα “ταΐζει” τον κόσμο. Η Ρωσία χρησιμοποίησε τα τρόφιμα όπως τους ορυκτούς της πόρους. Δηλαδή, με τον ίδιο τρόπο που ασκεί επιρροή στην ΕΕ μέσω του εμπορίου φυσικού αερίου και του πετρελαίου, ασκεί επιρροή στα αναπτυσσόμενα και λιγότερο αναπτυγμένα κράτη. Εκμεταλλεύτηκε τα αγροτικά προϊόντα προκειμένου να ανακτήσει την χαμένη ισχύ της στο διεθνές σύστημα αλλά και για να δημιουργήσει ένα καθεστώς εξάρτησης με τις χώρες του νότου.

Αυτή η εξάρτηση έγινε εμφανής όταν ξεκίνησε ο πόλεμος στην Ουκρανία. Για τη Δύση ήταν σχεδόν αδύνατον να πείσει τα κράτη αυτά να ψηφίσουν προτάσεις καταδίκης της Ρωσίας στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Η εισβολή στην Ουκρανία σήμανε την αρχή μίας νέας εποχής κατά την οποία η ΕΕ προσπαθεί να αναλάβει ηγετικό ρόλο όσον αφορά την επισιτιστική διπλωματία με απώτερο σκοπό να ανακτήσει τις αγορές και την χαμένη της αξιοπιστία προς τον παγκόσμιο νότο. Οι ενέργειές της οδηγούν αναγκαστικά στον ανταγωνισμό με την Ρωσία ανασύροντας μνήμες προ του 1972. Δηλαδή, ύστερα από μισό αιώνα, το 2022 τα αγροτικά προϊόντα παύουν να θεωρούνται εμπορεύματα και αρχίζει μία νέα περίοδος διπλωματικής διαμάχης και σύγκρουσης.

Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα

Με την ολοκλήρωση της ανάλυσης παρατηρείται ότι οι κρίσεις προέρχονται πάντα από λάθος επιλογές των κυρίαρχων παικτών. Η πρώτη και η τελευταία κρίση προήλθαν από την πλευρά της προσφοράς ενώ εκείνη του 2008 την πλευρά της ζήτησης. Ωστόσο, και οι τρεις ξεκίνησαν από χώρες εξαγωγούς οι οποίες λαμβάνοντας διαρκώς αποφάσεις με γνώμονα το κέρδος θέτουν σε κίνδυνο την επισιτιστική ασφάλεια του πλανήτη. Επιπλέον, οι ίδιες οργάνωσαν και το παγκόσμιο σύστημα δημιουργώντας ένα καθεστώς ομηρίας για τα φτωχότερα έθνη. Όμως κανένα αίτιο δεν επαναλαμβάνεται αποδεικνύοντας ότι οι διεθνείς δρώντες μαθαίνουν από τα λάθη τους. Με την πάροδο του χρόνου το διεθνές σύστημα γίνεται όλο και πιο περίπλοκο και για αυτόν τον λόγο πληθαίνουν και οι πιθανότητες λανθασμένης διαχείρισης. Όσο τα κράτη εξαγωγείς θα αυξάνονται και θα αναδεικνύονται νέες υπερδυνάμεις η πολυπλοκότητα θα συνεχίσει να αυξάνεται όπως και εντάσεις γύρω από το επισιτιστικό ζήτημα.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι αναγκαίο να δημιουργηθεί μία ενιαία αντίληψη για τα τρόφιμα. Πρέπει να αποτελούν εμπορεύματα και οι τιμές τους να υπόκεινται σε διαρκείς διακυμάνσεις ή πρέπει να αποτελούν διπλωματικά εργαλεία των εκάστοτε υπερδυνάμεων; Μπορεί να υπάρξει εναλλακτική οδός; Ηθικά είναι απαράδεκτο στον δυτικό κόσμο να υπάρχει τεράστια σπατάλη ενώ οι κάτοικοι των φτωχότερων κρατών να ζουν διαρκώς σε καθεστώς πείνας. Ρεαλιστικά, όμως, εξαρτάται από την οπτική γωνία. Είναι πραγματικότητα ότι ο νότος δεν έχει ούτε την οικονομική δυνατότητα ούτε τις υποδομές για να επενδύσει στον τομέα της αγροτικής παραγωγής με αποτέλεσμα να είναι εξαρτημένος από την Ρωσία, την ΕΕ, την Ουκρανία κλπ.

Εφόσον γίνει αποδεκτό ότι όλο το επισιτιστικό ζήτημα από το 1945 μέχρι και σήμερα, με τις διάφορες εκφάνσεις του, αφορά την κυριαρχία και τον έλεγχο του νότου από τον βορρά τότε το δίλημμα, εμπόρευμα ή πολιτικό εργαλείο, δεν είναι τίποτα άλλο παρά οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Το 1974 όταν οι ΗΠΑ αντιλήφθηκαν ότι ο ανταγωνισμός με την ΕΣΣΔ δεν

θα διαρκούσε για πολύ ακόμα, εκχώρησαν ένα κομμάτι της κυριαρχίας τους στους συμμάχους τους. Τα Διεθνή Ιδρύματα ανέλαβαν να ολοκληρώσουν την στρατηγική των ΗΠΑ η οποία στόχευε να περιορίσει τις αγροτικές παραγωγικές δομές των φτωχότερων κρατών. Αν στο ενδιάμεσο δεν είχαν επανέλθει στο προσκήνιο η Ρωσία και η Κίνα πιθανώς η κατάσταση δεν θα είχε αλλάξει.

Το γεγονός ότι οι ΗΠΑ δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την επισιτιστική διπλωματία επιτρέπει σε άλλες δυνάμεις να διακριθούν. Η ΕΕ το πραγματοποίησε αυτό και κατάφερε μέσα σε μία περίοδο 30 χρόνων να γίνει ο μεγαλύτερος εξαγωγέας. Από την άλλη πλευρά η Ρωσία, από την δεκαετία του 2010 και έπειτα, ψάχνοντας να βρει τον χαμένο γεωπολιτικό της ρόλο αναθέρμανε το ζήτημα και εισβάλλοντας στην Ουκρανία έδωσε στην ΕΕ την αφορμή και την πολιτική νομιμοποίηση που χρειαζόταν προκειμένου να παρέμβει. Σε αυτόν τον τομέα μόνο ζημειωμένες δεν βγήκαν οι δυο τους καθώς σε μία περίοδο που η Κίνα έδειχνε ότι “κέρδιζε” τον νότο με τις επενδύσεις και τις επιχορηγήσεις της (ιδίως στην Αφρική) εκείνες του υπενθύμισαν ότι τις χρειάζεται. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η ΕΕ δεσμεύτηκε να προσφέρει 8 δισεκατομμύρια ευρώ από το 2021 μέχρι το 2027. Μπορεί προς το παρόν να ανταγωνίζεται την Ρωσία αλλά στο βάθος σαν στρατηγικό αντίπαλο στον νότο “βλέπει” την Κίνα. Συνεπώς, ο νικητής αυτής της διαμάχης πρόκειται να καθορίσει την δομή του παγκόσμιου συστήματος διανομής και παραγωγής τροφίμων μέχρι η Κίνα και οι σύμμαχοί της να προσπαθήσουν να το αναθεωρήσουν.

Βιβλιογραφία

Anuradha Mittal, UNCTAD Discussion Paper, The 2008 Food Price Crisis: Rethinking Food Security Policies, https://unctad.org/system/files/official-document/gdsmdpg2420093_en.pdf , πρόσβαση 7/5/2023

Bioenergy International, REPowerEU Plan Fails on biomass, Europe's largest RES

<https://bioenergyinternational.com/repowereu-plan-fails-on-biomass-europes-largest-res/>
πρόσβαση 24/5/2023

Clemens Breisinger, Xinshen Diao, Paul Dorosh, Juneweenex Mbuthia, Lensa Omune, Edwin Ombui Oseko, Angga Pradesha, Jenny Smart, and James Thurlow1 International Food Policy Research Institute, “Kenya: Impacts of the Ukraine and Global Crises on Poverty and Food Security”

[Kenya: Impacts of the Ukraine and global crises on poverty and food security | IFPRI : International Food Policy Research Institute](#) , πρόσβαση: 24/5/2023

Derek Headey and Shenggen Fan, International Food Policy Research Institute, Reflections on the global food crisis: how did it happen? How has it hurt? And how can we prevent the next one?, <https://ebrary.ifpri.org/digital/collection/p15738coll2/id/5589> , πρόσβαση 7/5/2023

D. John Shaw, World Food Security A History since 1945, <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/27327/1/104.pdf.pdf> , πρόσβαση 14/4/2023

Donald Mitchel, World Bank 2009, A Note on Rising Food Prices,

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/229961468140943023/pdf/WP4682.pdf>

, πρόσβαση 7/5/2023

Eurostat, EU trade in agricultural goods reached €347 billion,

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220325-1> , πρόσβαση 24/5/2023

European Commission, European Union, Trade with ACP Total (African Caribbean and Pacific Countries),
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_acp-total-african-caribbean-and-pacific-countries_en.pdf , πρόσβαση 24/5/2023

European Commission, G20 210 million euro in food assistance for most vulnerable worldwide, [G20: €210 million in food assistance for most vulnerable worldwide](#), πρόσβαση 24/5/2023

European Commission, Food Assistance Fact Sheet,
https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid/food-assistance_en , πρόσβαση 14/3/2023

European Commission, Monitoring EU Agri-Food Trade,
https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-04/monitoring-agri-food-trade_dec2022_en.pdf πρόσβαση 24/5/2023

European Commission, The impact of Russia's war against Ukraine on global food security – February 2023, [The impact of Russia's war against Ukraine on global food security – February 2023](#), πρόσβαση 24/5/2023

European Parliament, Russia's war on Ukraine: Impact on food security and EU response, [Russia's war on Ukraine: Impact on food security and EU response](#) , πρόσβαση 24/5/2023

European Parliamentary Think Tank, Food security in 2023: EU response to an evolving crisis,
<https://epthinktank.eu/2023/03/02/food-security-in-2023-eu-response-to-an-evolving-crisis/> , πρόσβαση 24/5/2023

Food and Agriculture Organization, Food Price Index,
<https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>, πρόσβαση 24/5/2023

Food and Agriculture Organization, Statistical Year Book, World Food and Agriculture 2022,
<https://www.fao.org/3/cc2211en/cc2211en.pdf>, πρόσβαση 24/5/2023

Food and Agriculture Organization, The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural-Markets and Risks associated with the war in Ukraine , [Information Note - The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated](#)

Food Security Information Network (FSIN), Global Report on Food Crises 2023, <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2023> , πρόσβαση 24/5/2023

Food and Agriculture Organization, High food prices and the food crisis- experiences and lessons learned, <https://www.fao.org/agrifood-economics/publications/detail/en/c/122051/> , πρόσβαση 7/5/2023

Food and Agriculture Organization, The state of agricultural commodity markets 2004, <https://www.fao.org/3/y5419e/Y5419E.pdf> , πρόσβαση 7/5/2023

Food and Agriculture Organization, The State of Food Insecurity in the World 2008, <https://www.fao.org/agrifood-economics/publications/detail/en/c/122051/> , πρόσβαση 7/5/2023

Francis Ng and Ataman Aksoy, Who are the Net Food Importing Countries? https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1080472 , πρόσβαση 7/5/2023

Harriet Friedmann, The Political Economy of Food: The Rise and Fall of the Postwar International Food Order, <https://www.jstor.org/stable/3083245> , πρόσβαση 14/4/2023

Hellenic Ministry of Environment and Energy, Ορισμός Βιοκαυσίμων, <http://www.opengov.gr/minenv/?p=4368> , πρόσβαση 7/5/2023

I.M.Destler, United States Food Policy 1972-1976: Reconciling Domestic and International Objectives, <https://www.jstor.org/stable/2706328> , πρόσβαση 14/4/2023

Jabier Ruiz Mirazo, Bartosz Brzezinski, Hortense Le Merle and Barney Jeffries, WWF, Europe Eats The World,

https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/europe_eats_the_world_report_ws.pdf ,
πρόσβαση 24/5/2023

John McDermott and Johan Swinnen ,COVID-19 and global food security: Two years later,
<https://www.ifpri.org/publication/covid-19-and-global-food-security-two-years-later> ,
πρόσβαση 24/5/2023

Macrotrends, Τιμές αραβοσίτου,
<https://www.macrotrends.net/2532/corn-prices-historical-chart-data> , πρόσβαση 7/5/2023

Macrotrends, Τιμές πετρελαίου,
<https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart> , πρόσβαση 7/5/2023

Macrotrends, Τιμές σιτηρών,
<https://www.macrotrends.net/2534/wheat-prices-historical-chart-data> , πρόσβαση 7/5/2023

Macrotrends, Τιμές σόγιας,
<https://www.macrotrends.net/2531/soybean-prices-historical-chart-data> , πρόσβαση 7/5/2023

Miguel Robles, Maximo Torero, and Joachim von Braun, International Food Policy Research
Institute, When speculation matters,
<https://www.ifpri.org/publication/when-speculation-matters> , πρόσβαση 7/5/2023

Our World in Data, Agricultural Production,
<https://ourworldindata.org/agricultural-production#explore-data-on-agricultural-production> ,
πρόσβαση 14/4/2023

Our World in Data, Συμμετοχή βιοκαυσίμων στο ενεργειακό μείγμα,
<https://ourworldindata.org/energy-mix> , πρόσβαση 7/5/2023

Reliefweb, Food security: EU allocates funds to the most vulnerable African, Caribbean and Pacific countries hit by food crisis, [Food security: EU allocates funds to the most vulnerable African, Caribbean and Pacific countries hit by food crisis - World | ReliefWeb](#), πρόσβαση 24/5/2023

Report To The Congress, Increasing Food Supplies Crisis and Challenge,

https://books.google.gr/books?id=PKjj0WuPawgC&pg=PA34&lpg=PA34&dq=report+to+the+congress+increasing+food+supplies+crisis+and+challenge&source=bl&ots=9It0J3PLHe&sig=ACfU3U0rjs9IEmSlgv6m5hKO_OIr2eEPgg&hl=el&sa=X&ved=2ahUKEwiKyvPA8qf-AhV9XvEDHdvkBVQQ6AF6BAgWEAM#v=onepage&q&f=false , πρόσβαση 14/4/2023

Steenhuijsen Piters, Wageningen University and Research, Wheat is not scarce but expensive,

<https://www.wur.nl/en/show-longread/wheat-is-not-scarce-but-expensive.htm> , πρόσβαση 24/5/2023

Stephen Spratt, Institute of Development Studies, Food price volatility and financial speculation,

<https://www.future-agricultures.org/publications/working-papers-document/food-price-volatility-and-financial-speculation/> , πρόσβαση 7/5/2023

The Economist, The end of the cheap food,

<https://www.economist.com/leaders/2007/12/06/the-end-of-cheap-food> , πρόσβαση 7/5/2023

United Nations, Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems,

[Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems](#) , πρόσβαση 24/5/2023

USDA, Twelve Years of Achievement Under Public Law 480, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABI316.pdf , πρόσβαση 14/4/2023

US Inflation Calculator, Food Inflation in the United States (1968-2023), <https://www.usinflationcalculator.com/inflation/food-inflation-in-the-united-states/> , πρόσβαση 14/4/2023

YCharts, Fertilizer Price Index, https://ycharts.com/indicators/fertilizers_index_world_bank , πρόσβαση 24/5/2023

